4ohl

ВПЛИВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ УКРАЇНИ-РУСИ.

ІСТОРИЧНО-ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА.

НАПИСАВ

о. Тит Войнаровський.

ПОСОЛ ДО РАДИ ДЕРЖАВНОЇ.

137117

ЛЬВІВ, 1910.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка

ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО

ВПЛИВ ПОЛЬЩІ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВІЙ УКРАЇНИ-РУСИ.

ІСТОРИЧНО-ЕКОНОМІЧНА РОЗВІДКА.

НАПИСАВ

о. Тит Войнаровський.

ПОСОЛ ДО РАДИ ДЕРЖАВНОЇ.

137117

137117

ЛЬВІВ, 1910.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка

ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО

1.50
И-55064
4пр.

Львівська Філія
Бібліотеки
АН УРСР

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ М0275965

ЗМІСТ.

Вступ 5.

Часть I: Як перейшла велика земельна власність на Руси в польські руки 6. — Наслїдки люблинської унїї на Руси 7. — Спольщенє руських міст 19. — Закріпощенє руських селян 24. — Доля руського духовенства під польським панованєм 28.

Часть II: Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австриї 30. — Наш економічний стан по наданю конституциї 32. — Сучасне значінє парцеляциї 34.

Часть III: Який напрям народної працї забезпечив би наш економічний розвій 37. — Отворенє границь для ввозу худоби 37. — Отворенє границь для ввозу збіжа 37. — Будова каналу Дунай-Одра-Висла 43. — Чинники шкідливі і корисні для добробуту українсько-руської нациї 47. — Гіпотечне задовженє селянської власности Галичини в рр. 1899—1906 47. — Національні страти 51. — Загальний огляд нашого положеня 55. — Потреба економічної орґанїзациї 56—59.

Вплив Польщі на економічний розвій України-Руси.

В старині „Україна-Русь“ вихісновує своє ґеоґрафічне положенє на розмежу Европи і Азиї, свої степи отворені широко і сягаючі глибоко у нутро Азиї як також розгалужені водні дороги, сягаючі далеко поза межі власної териториї, як догідні обставини у міжнародних сьвітових зносинах і обнимає посередництво в торговлї між дальшим Сходом а центральною Европою. В IX. і X. столїтю основуєсь устрій суспільних відносин народів в Европі на натуральній господарцї. Господарка грошева розвинула ся в тім часї лиш в державі візантийській і в немногих містах надморських та нечисленних розсїяних кольонїях Жидів, котрі встигли виратувати з погрому римської держави значні движимі капітали. Через торговельні зносини України-Руси з Царгородом, Хозарами, Болгарами, нинїшною Галичиною, Мадярами, островом Ґотлянд, городами Риґою, Любекою, Сест, Кассель і иншими та через посередництво в торговли з державою.... арабсько-ізмайлитською*), в котрій в тім часї

*) Объ этой торговлѣ очень подробно разказываютъ арабскіе ученые IX.—X. вв. Арабскій писатель Ибнъ Хордадбегъ, современникъ Асколда, писавшій въ 70-хъ гг. IX. ст. говоритъ, что рускіе купцы изъ дальнихъ славянскихъ земель вивозятъ свои товары къ Чорному морю.... къ Каспийскому морю... и привозятъ свои товары на верблюдахъ въ Багдадъ. — Русск. Истор. проф. Дов. Запольского Том I. стор. 508.

грошева господарка була високо розвинена, заводить ся і на Руси вже в тім часї грошева господарка. На доказ розвиненої грошевої господарки може нам послужити сей факт, що з кінцем IX. віку „племя Радимичей грішми платило дань с начала Хазарам, а потом кієвскому князю Олегу“*). Враз з торговлею приймаєть ся на Руси і висока східна культура. Корисне ґеоґрафічне і топоґрафічне положенє, яке пособило економічному та культурному розвиткови України-Руси, причинило ся знова в пізнїйших віках до її руїни. Монгольські орди перемінюють в пустиню богаті і висококультурні арабські держави, а в дальших своїх походах заливають в XIII. віцї і Русь-Україну.

Часть I.

Як перейшла велика земельна власність на Руси в польські руки.

Motto: „Lachowie łacińscy szarpali od dawna kościół ruski, władyków wypędzali, kraj burzyli, a kniaziów, bojarów i lud prześladowali“.

Moraczewski, том 4. стор. 168.

З руської держави ослабленої через татарські напади користає передусїм сусїдна польська держава, яка від давна глядїла хижим оком на богаті руські землї і непокоїла Галицьке князївство безнастанними грабежними походами. — Польський король Казимир, названий Великим, впадає в роцї 1340. до галицьких земель і вивозить зі Львова богату добичу. Той перший вдалий похід наводить короля Казимира на гадку завоювати галицькі землї для польської корони. Починаєсь довга війна, яка з малими перервами тріває 26 лїт, та кінчить ся в р. 1366. трактатом, на підставі котрого Казимир влучує галицькі землї раз на все до польської держави **).

З завойованєм князївства Галицького ідуть грабежні загони польської шляхти дальше в сусїдні руські землї. Сьвідчить про се петиция Волинян і Підляшан внесена соймі в роцї 1551.,

---

*) ibidem Том I. стор. 501.

**) Вплив Литви на галицькі відносини був так під зглядом полїтичним як і економічним незначний, тому і про галицько-литовські відносини не згадую.

в якій просять, щоб зроблено конець „тим кгвалтам, наїздам, забійствам, забираню земель і грабежам, которіє ся от панов поляков діеть*)“.

По причині безнастанного руйнованя Руси наїздами Татар з одної а польської шляхти з другої сторони змушена була Русь шукати союзників, бо Литва сама, загрожена німецьким орденом Хрестових лицарів, не була в силї дати її достаточної помочі. Русь і Литва надіючись, що найдуть поміч проти татарських нанадів, та що з Польщею настануть правні і приязні відносини, лучать ся з Польщею в державну унїю в р. 1569. на люблинськім соймі, застерігаючи собі всякі свободи і привілеї.

До завойованя князївства Галицького походи Польщі мають передусїм на цїли загарбанє як найбогатшої добичі. Пригляньмо ся тепер, як відносить ся Польща до завойованого краю, та які наслїдки вийшли для Руси з люблинської унїї.

Наслїдки люблинської унїї на Руси.

Вже в роцї 1354. дарував Казимир місто Ряшів з сумежними селами (первісно власність руських князїв) Янови Пакославови із Сторища (за посередництво в переговорах з Татарами). — По смерти Казимира переходить Червона Русь силою умови з р 1350. під владїнє Людвика, короля угорського. — В імени угорського короля обнимає правлїнє над Червоною Русию Владислав, князь Опольський в 1372. р. Поселенцї із Шлеска кольонїзували руський край скоро (ту треба розуміти міста і велику посїлість), а щедрий для них князь дарив їх землями і привілєями. — „Спроваджені князем Нїмцї обіймають майже всї уряди“**). Таких поселенцїв мусїла бути велика сила. Поселяли ся вони на новій земли і одержували добра, наколи лишень замешкали враз з женою і дїтьми в тім краю“.

....„До тої землї, молоком і медом пливучої, прибували поселенцї з усюди, і з Молдавії, і з Польщі, і днесь вже трудно означити, звідки рід свій виводять***)“, ...„в перших днях лютого

---

*) Наведено із польських жерел в Історії України-Руси проф. Грушевського том IV. стор. 380.

**) Дословний переклад із Ерчеста Брайтера. Студиї над віком XIV. стор. 102.

***) ibidem стор. 104.

1387. р. Польща заняла Русь Червону, а всї землї князя Владислава дістали ся панам малопольським в нагороду*). Подібно також Ягайло і його син Володислав відбирали під ріжними позорами добра від руських бояр і роздаровували польській шляхтї. І так приміром тих бояр, котрі на власний кошт стали до помочі нїмецькому цїсареви проти Турків, казав Ягайло вкинути до вязниці, а їх маєтки заграбив**).

„Захланність польської шляхти, пише лїтописець Длуґош, взмогла ся до тої степени, що коли одержали від королїв даровизни на міста і села на Руси, виганяли давних властителїв і дїдичів, а ті з недостатків попадали в розпуку і переходили до Татар, яких відтак впроваджували до пустошеня земель, з котрих їх прогнано***). Також усї ті бояри, котрі шукали помочі денебудь проти Польщі, наложили головами, а їх землї перейшли на власність польської шляхти і королївщини****). Впрочім польська шляхта не конче оглядалась за королївським позволенєм та не дбала о вишукуванє претекстів.

Так перемиські землї заняла вона ось в який спосіб: спросила руських бояр до Перемишля на нараду, запрошених вимордувала, а маєтности їх обняла в посїданє. Так само хотїла вона зробити і з литовською шляхтою на соймі в Парчеві в р. 1449., що однак не удалось, бо підступ зраджено. Литовська лїтопись видана Нарбутом у Вильнї 1846. р. (стр. 47) подає нам про се ось що: „Учинити, как учинили над пани руськими Перемискими позвавши їх до ради і там порєзали і Перемишль заселили“.

Се не єсть стан переходовий справ, не суть се також поодинокі факти, які би не стояли зі собою в жадній звязи. В. Лозїнський пише, про безпеченство особисте і майна на підставі студий актів городських з 17. віку ось що: „Zabijano otwarcie i skrycie, po domach, po drogach i rynkach miejskich, na sejmi-

*) ibidem стор. 165.

**) Кромер, том XX. стор. 380. року 1426. Długosz, том XI. стор. 494.

***) Długosz, т. XII. стор. 773. під рок. 1442.

Augebat etiam huiusmodi malum Baronorum Poloniae ambitio, qui a rege donationibus oppidorum et villarum in terris Russiae et Podoliae impetratis, antiquos incolas et heredes de illis excludebant, qui inopia et egestate pressi, et quadam desperatione compulsi ad Tataros fugiebant, illosque postmodum ad vastandas terras Rusiae et possessiones, de quibus eiecti fuerant, inducebant.

****) Długosz, стор. 1059 і 1079. Kromer 206., Engel рік 1348.

kach i zjazdach, bankietach a nawet sądach, zabijano o co bądź, a zabijano bezkarnie"*).

Через наїзди і безнастанні насильства вишколила ся знаменито так дрібна шляхта як і наємне жолдатство по дворах магнатів в штуці воєнній так, що Польща все визначала ся якостию війска в борбах з сусїдами. — Висказ „Polska nierządem stoi" не був пустою фразою, він був дїйсно характеристикою державних відносин в Польщі.

Не зискало публичне безпеченство і в XVIII. віцї — противно безправства, які дїялись на Руси, розширились і на властиву Польщу.

Польський поет Карпінський в своїй житєписи наводить слїдуюче: „Potocki, wojewoda Kijowski.... nie mogąc nie lubej sobie zbyć się synowej (Komorowskiej) bez wielkich zachodów utopić ją kazał. Druga magnatka Wojewodzina Wileńska Radziwiłłowa, a z domu Rzewuska przysłanego z Preszowa od Jeneralności niejakiego Litwiana Czeszeykę.... że się ośmielił swawolne jej życie naganić... bez żadnego sądu ściąć go kazała.... Mikołaj Potocki, starosta Kaniowski, który do czterdziestu ludzi swoją ręką pozabijał... obywatelów, których nie lubił, napadał i kijami prawie do śmierci bijał.

W Polsce starosta Krzyczyński, Czapski, tak był okrótnym, że tych, których nie lubił albo winnemi sobie osądził, w beczkę nabitą brytnalami sadzał, i takie beczki dla swojej rozrywki przed sobą toczyć kazał.

W Litwie Radziwił, Chorąży Litewski w Białej mieszkający, lubił słuchać ięczenie w dołach podziemnych swojch mniemanych winowajców, których najmilszemi swemi spiewakami nazywał. Wszyscy ci okrótnicy w tym czasie żyli"...

Після права карного в Польщі шляхтич, котрий забив шляхтича, підпадав карі півтора року вязниці і мусїв за голову заплатити 120 гривен; конституция з р. 1588. подвоїла лишень грошеву кару за голову, не підносячи вязниці. Бесїда ту лиш о шляхтї, бо хлоп ішов на шибеницю вже за крадїж вола. Забив шляхтич хлопа, тодї обовязаний був заплатити за голову 80 зл. польських, конституциєю з р. 1679. подвоєно кару. Як би хто тій карі не піддав ся, тодї падала на нього найтяжша кара, вигнанє з краю і інфамія, а такого вільно було кождому забити, неначе дикого звіра.

---

*) W. Łoziński „Prawem i lewem", том I.

Як не вистарчаючим було се право супроти безграничної самоволї шляхти, пізнаємо, наколи зважимо, що лїта минали, поки суд видав який засуд, а як запав на кого засуд вигнаня і інфамії, тодї він діставав від короля salvum condictum (лист безпеченства). Лозїнський в цитованім творі т. І. стор. 191. наводить лиш два случаї виконаня засуду смерти по причинї, що засудженим не позволено відкликатись до короля. А се сталось лиш тому, що обвиняючий був маґнат, а обвинений бідняга.

Вина сього безправного стану на Руси спадала головно на самих польських королїв. Вони обдаровували своїх протеґованих маєтностями, як також надавали староства, котрих дотациї треба було доперва здобути силою оружною від управнених властителїв. Напад удав ся, тодї надїлений обнимав маєтність в посїданє. Такі наїзди з королївського порученя не були виїмковими случаями.

Польську шляхту обдаровувано будьто би за заслуги, положені для вітчини не лиш поодинокими селами але навіть повітами. Так приміром Андрій Потоцький одержав в дарі (конституциєю з року 1598. fol. 690, 1607, 851, 1609, 897), — Нове місто на Подїлю при границі волоській за борби з Волохами і Турками під Краковом, також Підгайцї, Гусятин, Каменець Подільський, Станиславів, Збараж, Немирів, Смоленьск, Кристинопіль, Сокаль, Тисьменицю, Єзупіль, Снятин; за инші знова заслуги дістав на вічні часи ключ Загайполе і Соколів.

Попри даровизни польській шляхтї вже з кінцем 16-го віку займають трету часть руських земель королївщини. — „Województwo ruskie już dla swoich licznych i obszernych królewszczyzn, zajmowały bowiem 440 mil kwadratowych, tj. trzecią część całej powierzchni“.

Польська шляхта заправляла ся до наїздів, за привілєйом королївським наїздить відтак без дозволу вже на власну руку і то не лиш на Русинів, але одні на других поміж собою. Нїчого дивного, що серед таких обставин руські бояри шукають опіки у Татар, одначе і тому польські королї старають ся запобігти.

Для позисканя Татар проти Русинів обовязуєть ся Казимир платити їм значну річну данину. Доносять про сю угоду пруські лицарі папі в 1357. р.*) Казимир побирає через десять лїт де-

---

*) Істор. Укр.-Руси М. Грушевського, Т. IV. стр. 43.

сятину з усїх польських диєцезий на войованє невірних Русинів, а обовязуєть ся платити гарач поганцям.

Руські бояри, прогнані з своїх земель Поляками покликають з розпуки на поміч Татар. Ті і по угоді з Казимиром впадають в руські землї, однак не, щоби допомочи прогнаним до відзисканя їх маєтків, але граблять, палять, мордують, беруть в полон бояр і селян і в той спосіб допомагають Польщі до поневоленя Руси.

Станислав Жулкевський р. 1618. в листї до Ґембіцкого пише: „za mojej pamięci ordą wielką jako teraz byli Tatarowie po trzydziesty raz w koronie: bywały wojska, bywali hetmanie, któż ich kiedy gromił?*) Великою ордою впадали Татари на Русь пересїчно що два роки, бували однак лїта, в котрих число малих татарських загонів доходило сїмдесяти. Королї польські рік-річно платять Татарам „upomink-и“. Татари безнастанно пустошать руські землї і забирають в полон населенє, а коронні війска збирають ся проти Татар тодї звичайно, коли ті вже втекли з добичею. — Се двозначне поступованє Польщі дало почин до з'орґанїзованя самооборони в лицарськім козацтві. — В. Лозїнський в цитованім творі в томі I. стор. 162 так виражаєсь про татарські напади: „niepodobna prawie zrozumieć, że warstwy rządzące nie miały tyle wstydu, aby nie zdobyć się, jak to przecież uczyniła sąsiednia Rosya, na zdeptanie zbójeckiego wroga w samym jego gnieździe“. Правда, що стиду не мали, але дуже добре розуміли, длячого того розбишацького ворога не здоптали.

Татари рік-річно грабили, палили села та міста, мордували та забирали в полон множество народу і Русь що року майже десяткована не була в силї боронитись на два фронти. Без того „zbójeck-ого“ ворога не була би Польща нїколи в силї поневолити руський нарід.

Незбитий доказ того маємо у війнах Польщі з повстанєм руського народу за Хмельницького.

Коли вже Польща зруйнувала руських бояр і міщан та добирала ся до остаточного поневоленя руського селянства, руський нарід здвигнув ся під проводом Хмельницького. Борба трівала лїтами. Кілька разів поконано Поляків мимо того, що в їх службі стояли численні наємні війска. Коли Поляки найшли ся в скрутнім положеню, за кождий раз предкладали угоду,

---

*) Pisma Żółkiewskiego стор. 300.

а Хмельницький в найліпшій вірі її приймав. Вкінци в битві під Берестечком удало ся Полякам поконати Русинів через зраду Татар і тоді вимордували Поляки в пень усїх, кого лише допали. — Коли Хмельницький побачив, що не може боронити ся супроти ворогів з двох сторін, прилучив Україну до московського царства. Таким то „przedmurzem“ християнства була Польща!

Галицьке королївство, доки не попало під зверхність Польщі, було заслоною для християнства і решти Европи від нападів татарських. — Карамзин в 4-ім томі ст. 113. так висказує ся: „Христіаньскїе Державы въ теченіе цѣлого вѣка (до смерти кор. Данила) считали княжевство Галицкое вѣрнымъ для себе оплотомъ съ опасной стороны Маголовъ“. — Нарушевич навіть признає ту заслугу, пишучи в томі 5. стор. 51. о смерти остатних руських галицьких князїв: „Póki oni żyli, zasłoną państw swych niedopuszczali Tatarów przedzierać się do Polski“ (Zubrzycki: Rys. Historyi narodu ruskiego стр. 37).

Широке і самовільне житє польської шляхти сподобало ся і части здеправованого руського дворянства і воно радо пристало до грабежників. Значна і ліпша часть нашого дворянства ще через віки осталась вірною свому народови, та її в державі безмежної самоволї, яку представляла Польща, будьто вимордувано, будьто зрівнано з селянством і повернено в підданих. Руські роди, які удержались ще при своїх маєтностях до 17-го віку, затрівожені безнастанним вивлащуванєм в користь королївщин та польської шляхти, для ратованя своїх маєтків вирікають ся і ті останні свого народа та пристають до польської шляхти. Забезпечились в той спосіб бодай супроти самоволї королїв. В першій половинї 17-го віку польщать ся останні ще руські князївські роди; Чарторийських, Санґушків, Вишневецьких, Ружиньских, Воронецьких, Четвертиньских, Пузинів, Любецьких, а за їх приміром пішло богато і низшої руської шляхти. Вже перед тим винеслись в московське князївство князї Сївера, Бряньска, Воротиньска, Більска, Можайска, а з ними невелике число бояр. Решту дрібної руської шляхти вивласнено остаточно після повстаня Хмельницького, будьто би за симпатизованє з козацьким рухом. Польська шляхта занявши руські землї, приймає східну ношу і домашну обстанову, яку застала на Руси. Убори, дивани, макати, оружє, столове накритє доходять у маєтнїйших вартости сто тисяч золотих польських, а навіть висше. Утримують на своїх дворах наємні війска немов удїльні князї,

а польські королї старають ся вже о їх ласку. Про ті однак богатства виражаєсь Лозиньский: „Do wielu spanoszonych ówczesnych możnaby zastosować słowa: Omnis dives aut iniquus aut iniqui heres“.

Не можна заперечити, що і на Руси були також Поляки, котрих би і днесь можна поставити за взір, але се були одиниці.

Богатства, на яких присхла кров і піт українського народа, не принесли щастя. Враз з ними залягла і корінну Польщу анархія і крайна деморалїзация. Може не до того степеня, що в руських землях, не велика однак мусїла бути ріжниця, коли Стефан Баторий обнявши правлїнє в унїверзалї до шляхти цїлого королївства так відзиваєть ся: „Nierząd wszystkie obyczaje psuje, na których miejsce nastąpiły srogie zbrodnie, mężobójstwa, gwałty, łupieżstwa, mordy, z rusznic zabijania, wszetecznictwo, krzywoprzysięstwo, zbytki, utraty i innych wiele szkaradnych występków*)“.

Зі сьвітлої доби руського народу назбирались по церквах і монастирях величезні богатства так в шляхотних металях, як і дїлах штуки, — тії найперше розграблено. Не пропущено рівнож князями руськими богато вивінованих епископських фундаций, монастирів і парохій. Даровизни епископств і монастирів василиянських, записані руськими князями Володимиром Великим і Львом галицьким виносили в самій Галичинї около 200 сїл і міст**), які розграблено в користь коронївщин, будьто

*) Zródła dziejowe, Stefan Batory pod Gdańskiem p. XIII.

**) Грамота даровизни з р. 1292. в перемиськім архиві затверджена королем Жигмонтом Августом в р. 1548. Князь Лев Галицький дарував самбірському епископству слїдуючі добра: Бабина, Страшевичі, Созань, Смольниця, Стрілки, Тисовичі, Плоске, Лїнина, Потік, Волошинова, Воля коблянська, Завадка, Лужок горішний. — З тих всїх місцевостий належать тепер Страшевичі до руського епископства перемиського.

До перемиського епископства руського належали (Archivum Premimisliense. Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i Hierarchii cerkiewnej w temże królewstwie przez Dyonizego Zubrzyckiego, Lwów 1837. стор. 51. слїдуючі села: Валява, Малковичі, Тарнавцї, Гнївновичі, Кальників, Монастир Грушевичі, Стобенце, Макунїв, Вилюничі, Коростовичі, (Хоросниця), Девятичі, Буневичі, Бушковичі, Казанів, Плешовичі, Горохівцї, Яксманичі, Корманичі, Клоковичі, Мостиска, Микулинцї, Щегольчицї. З тих дібр належать лиш Валява і Вилюничі до руського епископства перемиського. В р. 1535. затвердив король Жигмонт I. руському епископству перемиському посїдане висше названих сїл, дарованих руським князем Львом на дотацию того

в користь приватної власности польської шляхти. Добра перегиньскі, дотацию князя Любарта для галицької митрополії наїздить і оружною силою займає в посїданє Яблоновський, вдруге наїздить і займає ті добра на власність Конєцпольський; добра ті потім перейшли на родину Скарбків, а при митрополії удалось задержати по довгих заходах лиш часть лїсів, які в тих часах не представляли вартости.

Над справою відобраня дібр перегинських галицькій митрополії задержусь трохи довше, щоби дати образець правних відносин на Руси під правлїнєм Польщі.

Князь Галицький, Федор Любарт*) надає як дотацию для катедральної церкви в Галичи добра перегинські. Володислав IV. віддає ті добра декретом з р. 1637. в посїданє надворному підчашому Станиславови Яблоновському. З декретом, а що важнїйше, з добре уоруженою ватагою удаєсь Яблоновський до Перегинска, щоби обняти маєтність в посїданє. Завідує з рамени Балабанів Перегинском Суловський, який мимо оказаного йому королївського мандату не хоче віддати замку і сїл. Починаєсь облога замку. Залога мимо огню армат і безнастанних штурмів боронить ся з завзятєм, вичікуючи відсїчи. Довідуєсь о облозї Юрій Балабан, ротмістр гузарської хоругви, приходить обложеним в поміч і проганяє Яблоновського. Зміцнивши окопи і залогу замку, певний, що по сїй науцї Яблоновський не нападе більше на Перегинско, від'їздить. Однак завів ся. Ледви Балабан відїхав наступає Яблоновський з силою 400 добре уоружених зваричів і опришків та з арматами на Перегинско і здобуває замок.

епископства. Той привілей Жигмонта I. є захований в оригіналї в перемиськім епархіяльнім архиві. — Дотация архимандрита Василиянського виносила після Cellarius-а сто сїл. (Cellarius Descriptio novissima regni Poloniae Amsterodami 1659. pag. 375). Декретом з 20. жовтня 1533. відобрав Жигмонт I. добра Чессин і Скурдеїв руському епископству і віддав латинському. (Metr. Kor. 48. str. 14). Між иншими забрано також цїлу дотацию руського епископства сяніцького.

Епископство в Опатові фундоване для Русинів привислянських, вивіноване містом і 16 селами перенесено на епископа Любуского. — Naruszewicz том 4. с. 184, 383 і 388.

*) В справі вивінованя галицької митрополії князем Львом єсть один документ виданий в р. 1301.; котрі однак маєтности до тої дотациї належали, невідомо. — З заложенєм арцибіскупства латинського в Галичи в р. 1375. епархія руська через 64 роки не була обсаджена і ті добра повернено на инші цїли.

Залогу вимордував, движимости, які були в замку, вартости 60.000 зл. поль., ограбив, а тїла побитих казав викинути на пасовиско за замком і стеречи так довго, доки пси і дикі звірі та птахи не порозтягали трупів.

На внесений спротив проти наданя Перегинска визначив король осібну комісию для розслїдженя справи. По представленю привілєїв короля Казимира, Жигмонта I., Жигмонта Августа затверджуючих дотацию Перегинска для галицької митрополії узнала себе комісия некомпетентною до виданя осуду. На відклик до короля видає він вирок, присуджуючий Перегинско Яблоновському, а декретом з р. 1661. зборонено митрополії під гривною 5000 зл. п. підносити якінебудь претенсиї до Перегинска. Сойм в Люблинї признає митрополії декретом з р. 1693. цїлі добра перегнньскі і віддає їх в цїлости в посїданє митрополитї Шумлянському. В кілька лїт пізнїйше наїздить оружєм добра перегинські знова Конєцпольський і по довголїтнім процесї удержалась митрополїя тільки при перегинських лїсах, а села Купно, Рипне, Дуба, Лесївка, Дубшара, Вільхівка і місточко Рожнїтів остали власностию Скарбків в спадщинї по Конєцпольських*).

Від епископства в Луцку силою відобрав Константин Острожський, воєвода київський сїм сїл, а то: Мізоч великий, Мізоч малий, Будераз, Пивче, Точивичі, Борщівка і Бущу**).

В експіяцию за ограбленє церковних дібр віддано деякі з тих маєтностий в дотацию латинським епископствам і костелам, а часть з розхвачених маєтностий належачих до Василиянських монастирів повернено на випосаженє єзуїтських колєгій. Деякі з тих колєгій вивіновано справдї по княжому, але чужим добром.

Так на вивіноване одної колєгії Єзуїтів в Полоцку ограблено з дотаций 7 монастирів Василиянських і 9 церквей***). — В ті дотациї, як показують самі Єзуїти, входило 72 сїл і 432. домів в самім Полоцку****). О сї добра видав митрополит Фльориян Гребинецький Єзуїтам процес перед римською куриєю, який

---

*) Акти гор. галицькі том 131. і 132. і Volumina legum IV. p. 691.

**) Бродович: Widok przemocy na słabą niewinność srogo wywartej. Часть II. стор. 84.

***) „Król Stefan roku 1580.... wszystkie dobra i majętności cerkwiom i monasterom ruskim w Połocku i około niego znajdującym się służące na fundacyę tego collegium i kościoła Jezuickiego w Połocku oddał“. Ign. Stebelski Tom. II. w Wilnie 1782. стор. 157.

****) Jezuici w Polsce том IV. Часть I. стор. 188. — Простір тих земель подають Єзуїти в маєтностях з тамтої сторони Двини, на 142. 440. морґів,

тягнув ся 35 літ, однак без успіху. Єзуїти виражають ся о митрополиті, що був ревним унітом, але упертим фанатиком.

Не щаджено рівнож добродійних фундаций. Руський шпиталь в Острозї перероблено на конвікт і враз з фундациєю того шпиталя, Суразькими добрами, віддано на власність Єзуїтам.

Повідбирано рівнож дуже велике число руських церков і віддано їх в користь латинників.

На разї по завойованю Галицького князївства відбирано руські церкви лиш в укріплених містах для ужитку стягнених до тих міст кольонїстів Нїмців і Поляків. Так в Галичи відобрано церкву в р. 1375., а катедральну церкву в Перемишли в р. 1412. і віддано її на власність уведеним до тих міст кольонїстам*). Пізнїйше відбирано церкви по цїлій Руси і віддавано латинникам не так для потреби, як длятого, що польська шляхта преданностию для католицизму старалась покрити свою захланність. Се не приходить її тяжко, бо церкви не представляли ужиткової вартости. Де однак мож було зробити інтерес, там уступав уже і той згляд.

По розхваченю монастирських дотаций осталі будівлї повернула польська шляхта на стайнї і коршми. З многих на се доказів наведу піднесений на соймі протест Древіцького, котрий кромі ствердженя сього факту доводить ще і те, що в роцї 1620. людність коло Кракова була руською: „Głos IMc. Pana Laurentego Drewickiego, czesnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta króla odprawiony. „Pocznę od Krakowa. Oto już po większych miastach cerkwie popieczętowane, fundusze rozchwycone, w Monastyrach zamiast zakonników bydło zapierają, w Pinsku Monaster Leszczyński w karczmę obrócono.... Mnichów do Unji nieprzychylnych topią...

а простір дібр, положених з сеї сторони Двини, подають на 6.000 морґів. Що ті добра обнимали лиш 6.000 морґів, се очевидна ошибка, коли за них плачено посесийного чиншу 57.400 зол. поль.; а плачено в тім часї від одного морґа один золотий, а в спокійних часах до 4 золотих. Не подали Єзуїти також простору тих сїл, котрі продали, а іменно села: Черебіжова, Оходня, Усьвей, Духоровичі, Язно, Бортники, Овдзєєвичі і Язик. Не виказують рівнож простору тих маєтностий, котрі віддали поодиноким шляхтичам в доживотне уживанє.

*) Kazał (Jagiełło) w Przemyślu wypędzić duchowieństwo ruskie z katedry, trupy i popioły umarłych powyrzucać, kościół na nowo poświęcić i wśród płaczu krzyku i przekleństw miejscowego ludu osadził duchowieństwo łacińskie. Moraczewski ks. 8. стр. 80.

Львівська філія Бібліотеки АН УРСР

Днесь ще стоїть в Мінску при улици Немігській божниця, колишня церков Петра і Павла. Продала сю церков з кінцем 17-го віку польська рада міста жидам на божницю за 5000. зол. поль.

Розхваченєм дотаций та зруйнованєм монастирів Василиянських нанесено Українї-Руси більшу шкоду, як ограбленєм з земельної власности руських князїв і бояр.

В тих часах на Руси як і в цїлій Европі плекано науку і штуку переважно по монастирях. Василияни крім численних шкіл по краю удержували також по головних містах висші наукові заведеня подібні до теперішних унїверситетів, котрі з забранєм средств поупадали. На взір тих Василиянських висших наукових заведень завели на Руси Єзуїти свої колєгії.

Мимо того однак Василиянські недобитки ще в XVIII. віцї стоять в науцї висше від Єзуїтів. Наведу ту один уступ з житєписи польського поета Карпінського, який про свій побут в колєгії Єзуїтів у Львові між иншими пише так: „Professor Teologii u Bazylianów Nesterski nazwiskiem oduczył trochę pychy Jezuitów, kiedy zaproszony od nich na dysputę teologiczną, do podobnego stanu zamilczenia ich przyprowadzić umiał, bo oni inszych Professorów Mniskich przyprowadzali. Ale skromny Bazylian w swoich krótkich zarzutach, razem potrącał sposób, jakby się Jezuita ratować mógł i nie był publicznie zawstydzonym, a razem i o ludzkim z ludzmi postępywaniu tym samym przestrzegł“.

В лїт кільканайцять пізнїйше був Карпінський в Пєнянах у надворного ловчого Бєльського і про стрічу з Нестерським так дальше пише: „Ani mi do myśli przyszło, żeby to był ten sam Nesterski, który za mojej Teologii we Lwowie nadewszystkich tam uczących Teologii słynął, Jezuitów tyle razy w dysputach przemógł, a przemoc swoją przez skromność zawsze utaić starał się. Kiedy wszedł do sali poznałem, że ten sam był, i dziwiłem się razem, że tak wielki w zakonie człowiek na tę nędzę przyszedł, że sam, iakiem się od Bielskiego dowiedział, czasem nawet rolę ubogą orał“. (Нестерський був тодї в сусїднім селї в Василиянськім монастирі ігуменом) „....o dyspucie zaczętej odpowiedziawszy mu, skromnie jak dawno i xiędza Regenta Teologii i jego lektora i Bernardyna nadwornego i mnie również poprawił. Mnichy z gębami otwartymi dziwili si tylko“.

Найспосібнїйші люди покидали працю на поли науковім і пішли за плугом, однак не на те, щоб оказати монашу покору, але для здобутя кусника хлїба. Фундацийні записи, які були на

Львівська бібліотека АН УРСР 0275965

ріжних маєтностях, платили лиш ті, чия була добра воля. З величезних фундаций в земли остались Василиянам в більших комплєксах лиш ліси в неприступних глухих закутинах краю, на котрі не було чого лакомитись, бо там дерево не мало жадної вартости. В тім часї*) отже материяльне положенє Василиянських монастирів було гірше, чим днесь, а днесь средства їх не вистарчають на удержанє відповідного числа новиків.

Держава польська завела Єзуїтів на Русь не зі зглядів на потреби населеня, а виключно для полїтичних цїлий. В часї від р. 1720. до 1772. був стан Василиянських монастирів сьвітлий. Докторів теольоґії, які покінчили заграничні унїверситети було 87**), крім тих, що покінчили академії в Польщи. На жаль Єзуїти вяжуть нерозлучно з католицизмом польонїзованє руських родів для піддержаня польського трону, чим церкві нанесли величезні шкоди, а чи Польщі тим помогли — нехай се самі Поляки скажуть. Духовенство латинське (польське) докладає ще і днесь на Руси великих старань і не щадить средств, щоби між менше сьвідомими масами, наколи лиш приймуть римокатолицьку віру, вщіпляти ідею польського націоналїзму. Скріплять ся Поляки в Росиї полїтично, тодї і на Українї подібно як днесь в Галичинї піде клич „ratujmy miliony mazurów od zruszczenia“ (римокатоликів Русинів). Так загорнула Польща велику власність і культурний розвій на руських землях в свої руки.

Все те діялось почавши від походів Казимира на Русь, буцїм то в імя високих ідей церкви Христа, тому над тим, як се счинилось, якими средствами і на якім підкладї, спинив ся я

---

*) Найбільше вивіновано Василиянських монастирів в віках: XI., XII., XV. і XVI. — В тій пізнїйшій добі особливо причинили ся до вивінованя монастирів князї Гольшанські, Слуцькі, Мстиславські, Кобринські, Корибутовичі, Глинські, Путятичі, Пронські, — руські маґнацькі родини Острожських, Вишневецьких, Тишкевичів, Сапіґів, Воронецьких, Огинських, а з родів боярських: Дїдушицькі, Чолганські, Деревлянські, Унятицькі, Сваричовські, Башинські, Гошовські, Татоміри, Балицькі. В західній Галичинї усї ті дотациї розграблено, а у східній частинї краю лиш деякі остали в якійсь части вернені. Зворот польськими маґнатами давних дотаций толковано так, що то вони вивіновали ті монастирі. Так уважають монастир в Бучачи вивіноваким будьто би Потоцькими, монастир Розгадівський (в Краснопущи) в Підгірцях вивіноваким будьто би Іваном Собіским, — а в дійсности суть се лиш давні княжі фундациї. Те саме стало ся з иншими монастирями.

**) Манускрипт Баронча, захований в монастири Василиян у Львові.

трохи довше, а щоби не стрінув мене заміт тенденцийности, наводив я нарочно польські жерела.

Господарка Поляків на Руси вийде у відповіднім осьвітленю, наколи протиставимо її поведеню поступоване татарського хана Узбека, котрий в році 1313. надав привілєй, яким звільнив усі церковні добра від всяких данин і оплат, бо як виражаєсь „се власність Божа“*).

Спольщене руських міст.

В цїли поясненя економічних відносин по містах зачну від того, як вони розвивали ся в давнині взагалї, а головно в Польщі.

Економічний розвій міст стоїть в причиновій звязи до нинїшних їх відносин, а без сього нарису була би моя річ неповна і незрозуміла, чому їх відносини у нас тепер так укладають ся, що могло би довести до фальшивих заключень.

Знаємо, що почин до запотребованя гроша дала в старині вперше торговля країв положених над морем, з чого в дальших наслїдках розвинула ся грошева господарка.

Розширили і усталили грошеву господарку в західній Европі данини, складані вірними римському престолови на покрите коштів воєн хрестових. — Хрестові війни причинили ся рівнож в великій мірі до розширеня торговлї в обмінї продуктів Европи зі Сходом, як також не менше до розвою ремесла і штуки і до збогаченя стану, що тим займав ся. Хрестові походи припадають як раз в часї змагаючої ся азийської міграциї до Европи, через що торговля держави України-Руси з далеким Сходом упадає, а в XIII. віцї переймає її майже виключно західна Европа.

Февдальні пани, які брали участь в хрестових походах, потребовали в далеку дорогу готівки. Не вистарчають їм вже доходи в натураліях, які їм складав робучий нарід і вони мусять запозичати ся у купців та ремісників. Тим чином затягають з'обовязаня супроти своїх підданих, через що творить ся чим раз то ширший вилом у відносинах підданих до панів. Міста зискують через те що раз більшу свободу, а вкінци цїлковиту независимість. З независимостию цїлий вислїд працї міщанства стає його власностию. Через добробут і свободу міста стають осїдком науки і культури. Міста паралїжують не лише шкідливий вплив

*) Карамзин, том 4. нїмецький переклад, стор. 161.

февдальних панів, а стають також жерелом богатства дотичних країв, та підносять культуру взагалї.

Цїлковито відмінні відносини були в Польщі. Польська шляхта не бере участи в хрестових походах. Цїле запотребованє польських шляхоцьких домів покриває вона витворами власних підданих. Люксусові вимоги домашної обстанови і уборів витворюють ся доперва по прилученю руських земель до польського королївства і їх спроваджувано з заграниці. Торговля обмежалась до вивозу дерева, збіжа і худоби. Господарка суспільна польського королївства оставала проте в первісних формах господарки природної. Польські королї старають ся піднести торговлю і промисл та надають деяким містам маґдербурське право. Мимо сього міста не здужали висвободитись зпід гнету маґнатів.

Шляхта навіть на териториї міст була винята зпід міської юрисдикциї. Міщанам не вільно було поза містом набувати землї, вони не мали заступства в соймі і нїколи не дійшли до того, щоб могли виступати в Польщі як полїтичний чинник.

Одним з головних мотивів, для якого Казимир за всяку цїну намагав ся загорнути Галицьке князївство, було се, що надїяв ся звернути торговлю зі Сходом з руських міст в міста польські.

Тому безпосередно по влученю Галичини до Польщі впроваджує Казимир польських і нїмецьких осадників до руських міст і надає їм в 1358. р. маґдербуське право на те, щоб тим лекше стягнути до галицьких міст чужинців і в той спосіб витворити собі союзників для удержаня здобутого краю, та щоби звернути богатства пливучі з торговлї в руські міста в Польщу, віддає міжнародну торговлю в руських землях в монополь краківським купцям*).

Надії його однак не здійснились. З завойованєм а пізнїйше з прилученєм цїлої Руси торговля зі Сходом упадає, а скілько ще утрималась, головним її осередком стає Ярослав. Зносини зі Сходом удержують ще Жиди і Вірмени, і се лиш о скілько розходить ся о викупно бранців з турецької чи татарської неволї. Вивіз збіжа, худоби і дерева з Польщі підносить ся по прилученю руських земель в десятеро. Торговля тими витворами іде однак, так як перед тим, на Захід. До того приходять ще нові

---

*) „Breslauer Urkundenbuch“ I. стор. 170. і 172. М. Грушевський, Історія України-Руси, том IV. стр. 61.

витвори збуту, а іменно виварена сіль і потаж. Щоб витворити потаж, змарнувала шляхта необчислимі богатства, які застала в лїсах на Руси. З тих величезних доходів шляхти не мали міста ніякої користи. Гроші із продажі сирих витворів закопує шляхта в землю або в пивниці, будь марнотравить на богату домашну обстанову і убори та напитки, котрі привозить з заграниці. Ще більше, як на се, іде гроша на наєм уоружених ватаг для шляхотських дворів. Ватаги ті вербують за границею, переважно на Угорщині.

Виїмковими постановами супроти руського міщанства зруйновано його материяльно і витиснено з міст, а тим самим вбито промисл і торговлю, яку застала Польща в руських містах. Польські маґнати заводять в своїх маєтностях безправно мита, цла та найріжнороднїйші торгові оплати, хоч се під гривнами було заборонене. Так приміром на просторони від Турки до Яворова, з Дрогобича до Ярослава треба було оплатитись 147 шляхоцьким митницям*). Ті всякі безправні оплати „більше спиняли торговлю, чим напасти німецьких равбрітерів". В Німеччині проти них боронились, як проти безправства, а в Польщі напасти маґнатів ставали правом.

Про дороги в Польщі ніхто не дбав, а як були дороги, то без мостів, а коли виїмково був міст, то карколомний. Слава польських доріг удержалась до наших часів. Польська шляхта наїздить міста і рабує безкарно з більшим успіхом, чим Татари, бо обізнана з місцевими відносинами знала вибрати найвідповіднїйшу хвилю до нападу. Наємні шляхоцькі ватаги дають собі волю в здобутих містах не гірше татарської дичі. Крім шляхти рабує міста свавільне жолдацтво вільних хоругов коронного війска, та міри доповнюють ще військові стациї.

Навіть міста з привілєями маґдербурського права були, о скілько їх не хоронили кріпости, супроти тих насильств безборонні.

Потреби шляхти, які вона покривала в своїх містах, були незначні. Вона давала мало заробляти, колиж знова міщанство піднеслось материяльно в якім місті, тоді зараз його обрабовано. Селянство в Польщі не могло мати ніяких потреб, які закуповувалоб в місті, бо все, що посїдало, було власностию пана, а найпримітивнїйші свої потреби покривало домашними виробами.

---

*) „Prawem i Lewem" том I. стр. 174.

З кінцем XV. віку входить до польських міст ще один розкладовий чинник, Жиди. Польська шляхта в цїли піднесеня своїх доходів впроваджує їх до міст і винаймає їм всї побори. Жиди під покровом своїх опікунів визискують міщанство до краю, так що у вісїмнацятім віцї зруйноване міщанство опинило ся вже на передмістю.

Вкінци не менше важною перепоною торговлї в Польщі було те, що в цїлім краю не було найменшої обезпеки житя і майна, як се представлено висше.

По злуцї Руси з Польщею опинили ся в повисше з'ображених відносинах і руські міста і тим самим лишаєсь вже на них пятно польських міст.

Викажу тепер, якими средствами зруйновано руське міщанство, зглядно спольщено руські міста.

Зверхні чинники державної управи в Польщі не перебирають в средствах і переводять спольщенє міст прямо в варварський спосіб.

Поперед усього спроваджують до руських міст нїмецьких і польських кольонїстів і в їх руки віддають управу міст. Руське мішанство виключено з міських рад, як і взагалї виключено його від користуваня горожанськими правами, а до того наложено на нього виїмкові податки і данини*). Міські ради забороняють руським міщанам належати до ремісничих корпораций і вести рукодїльнї, забороняють їм рівнож в містї торгувати, будувати і набувати доми, а мешкати могли вони лиш в призначеній для них дїльници. Не дозволяють навіть міщанам Русинам посилати дїтий до міських шкіл**).

---

*) Jeszcze w roku 1595. rozpoczęli Rusini lwowscy z radą miasta proces w sądach narodowych królewskich o uciski. Odkładał go król od roku do roku bez rozsądzenia i to odraczanie trwało sto kilkanaście lat, niżeli wyrok zapadł, z największym wysileniem ludu ruskiego, który był zmuszonym corocznie dla poparcia sprawy ablegatów swych za dworem królewskim z wielkim kosztem wysyłać. W tym roku (1599) wniósł za nimi Konstanty X. Ostrogski wstawienie się do króla, lecz na próżno. W następującym roku wyprawili dwóch starszych do Warszawy z dostatecznym funduszem, aleć ci wkrótce napisali, że mało pieniędzy, ponieważ sam instygator koronny sto dukatów żąda, posłano im naprzód 666 złotych, potem pożyczono 1510 złot., wszelakoż to wszystko było na próżno i deputacya z niczem powróciła. Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa стр. 227.

**) Supplementa ad histor. Russiae monumenta стр. 457. i Monumenta confraternitatis Stauropigiae I. стр. 5.

„Історія України-Руси" проф. М. Грушевського, том V, стр. 241.

Ради міські забороняли Русинам рівнож торгувати на ярмарках*). Се діялось так у Львові як і в инших містах**). Руські приватні школи були переслідувані***).

Через зруйнованє, а вкінци випертє з міст руського міщанства упала заразом торговля, промисл, штука, просьвіта, та обнизив ся степень загальної культури, яку в Польщу внесли руські міста.

На місце того, що знищили, нічого не сотворили, через що польські міста остають в розвитку сотки літ позаду міст західної Европи. Той застій, тріваючий кілька століть в розвитку наших міст єсть причиною, чому промисл у нас не може розвинутись. Се рівнож пояснює нам, чому руські міста, котрі за володіня князів так що до торговлї і промислу як і краси стояли як не не висше, то певно на рівнї з містами західної Европи, по прилученю до Польщі стають брудними жидівськими норами. Для доповненя висше сказаного подаю короткий огляд культурного розвою України-Руси з часів перед злукою з Польщею.

У народу, котрий згодом увійшов в склад Польщі, себто на Руси, культура в X., XI., XII. віці дорівнує культурі найвисше стоячих тодї народів Европи. За панованя Ярослава 1018. р. були вже на Руси заведені публичні школи; в роцї 1097. візитує публичні школи в Галичинї монах Василий****), а польський хронїст Стрийковський подає, що Русини о 209 лїт скорше уживали письма чим Поляки. З економічним піднесенєм руського краю розвинулись люксусові вироби до того степеня, що із тодїшних взорів може користати ще сучасний промисл. О культурнім розвою Руси сьвідчить рівнож і те, що пануючі князї того часу посвоячені були з пануючими домами царгородськими, французькими, нїмецькими, угорськими, скандинавськими, чеськими, ба навіть Польща завдячує полїтичну еволюцию лиш посвояченю з князем руським Ярославом, котрий допоміг Казимирови Відновителеви відбудувати Польщу. Столиця Руси, місто Київ під зглядом богатства, торговлї, промислу і краси займало перше

---

*) „Gdy Rusini podczas jarmarku 1575. r. towary swe publicznie sprzedawać chcieli, kazali burmistrze kramy ich porozwalać, a kupca Dymitra Krasowskiego uwięzić i grzywnami obłożyć“. Zubrzycki. Kronika miasta Lwowa стр. 198.

**) Wiadomość historyczna i statystyczna. Fr. Siarczyńskiego, стр. 97.

***) Uczniowie szkoły łacińskiej napadli w r. 1694. we Lwowie na szkołę ruską, zbili ubogich studentów, książki im zabrali i podarli. — Zubrzycki, Kronika miasta Lwowa, стр. 448.

****) Karamzin III. Anmerkung 184.

місце між усіми словянськими містами. Лєлєвель пише про Київ з XII. віку так: „Któryż gród słowiański mógł się pod czas z Kijowem równać? Gród przepyszny zdawna już liczył 400 wież cerkiewnych, wielkość jego, bogactwa sławione po świecie, pisarze Zachodu powtarzali, że Polska tyle była znana, ile przez nią droga do Kijowa przechodziła*).

Український писатель з XI. віку Іляріон про Київську державу так виражаєсь: „Не въ худѣ бо и не въ невѣдомѣ земли владычествоваша (руські князї), но въ Руской, яже вѣдома и слышима єсть всѣми концы**). В тім часї Поляки були ще дикунами***).

Через грабежні напади Монголів, Поляків, Угрів, Литовців спинюєсь дальший культурний розвій, а по злученю руських земель з Польщею майже завмирає під нечуваним гнетом житє на Руси.

Закріпощенє руських селян.

Ще тяжше чим руське дворянство і міщанство придавила Польща наших селян. Первісно підлягали на Руси так міста як і села тим самим правам. Наше селянство було свобідне з виїмкою тих, котрі затягнули з'обовязаня запозичаючи ся у дворян, як також і тих, котрі попали з війни в полон. Русь не знала ріжниці прав земських а міських; городи, слободи, села, хотяй виказують в устрою деякі неодностайности, належали до одного права. Як уложились відносини селян по унії з Польщею, се характеризує висказ хроніста, котрий пише****): „упривілїована меншість не вдоволена, що захопила у більшости всю земельну власність (stąd pany i łany), присвоює собі ще увесь пильностию, працьовитостию і ощадностию придбаний заробок, а вкінци загарбує собі право житя і смерти та відбирає населеню особисту свободу“.

---

*) Lelewel, Dzieje Litwy i Rusi. стр. 74.

**) Памятник стр. 70. Історія Грушевського Том III. стр. 469.

***) „Postanowił król (Bolesław) mieszkać w Kijowie.... zażył rozkoszy, które mu ludność handlownego z Grekami miasta, jego dostatki, miękość ubezpieczonego zbytkami i przepychem ludu, a mianowicie nad wszystkie zmysłów przyłudy do serc uwikłania uroda pięknych Rusinek podawała. — Polubił długiem żelaza dźwiganiem zdziczały Sarmata, jako drugi Anibal w Kapui, kijowskie ponęty, skosztował: zepsuł się i znikczemniał“. Naruszewicz, t. II. str. 265., edycyi Mostowskiego, наведено Dyonizy Zubrzycki, Rys do historyi narodu Ruskiego стор. 36.

****) Lelewel, 489 - 491.

Після принятя статута Жигмонтом І. р. 1543. остав хлоп в Польщі винятий зпід права; навіть королеви не вільно було втручатись в те, як собі пани з хлопом поступають. Відданий на ласку і неласку пана не мав він від панського суду відклику. Нічим необмежена панська воля була для хлопа правом. Був він приватною власностию пана і вільно було панови зробити з хлопом, що йому подобалось, як з худобиною.

Хлоп не має права власности, всьо, чого уживав, було власностию пана. Хата, ріля, худібка, жінка, діти хлопські, домашна обстанова — все те власність пана. Зародила нива, то зародила панови, а не хлопови.

Хоча проте вислід праці був для хлопа обоятний, то однак мусів працювати над сили з утратою здоровля, бо инакше чекали його не то буки, але найбільші муки. На те лиш звертано увагу, аби хлоп не згинув, а хоч і загинув, не велика була панови втрата. Замучив пан хлопа невинно, то платив кару 30 гривен, то є трету часть того, що днесь треба за бика заплатити. Хлоп однак все був винуватий, хиба забив його инший пан — не той, котрого він був власностию.

На переднівку жив хлоп лободою, кропивою, жолудию, пух і гинув з голоду. Була вправді шкода, але все менша, чим би коштувало вигодоване на переднівку.

Одно лиш було дозволене хлопови: пити горівку за те, що собі від губи відняв. Пилиж хлопи і то дуже пили, запоморочували собі розум, щоб забути про свою долю, а Жид за горівку тягнув послідну рубашку — навіть зпід конаючого.

Видумав який пан новий спосіб, як би можна з хлопа витиснути ще дохід, поквапно усі його наслідували. Nie przestawała łakoma chciwość lud ruski uciskać*).

Все таки лекше було хлопови в тих добрах, де ґаздував сам дідич, чим в тих, де був посесор. Таких однак дібр, де дідич сам ґаздував, було дуже мало, звичайно маєтки винаймано в посесию. Час посесиї трівав три, найдовше чотири роки, тоді такий посесор витискав з хлопа послідну каплю поту. Згинув хлоп, се посесорови було байдуже, бо він на тім не тратив, лиш дідич.

З кінцем шіснацятого віку не лиш коршми були в жидівських руках, але вже і значну часть великої посілости тримали Жиди в посесиї, а і сьогодня становисло Жидів є упривілїоване

*) Bandtkie, том II. стор. 295.

супроти Русинів, а передусім сих, що помагають Полякам нищити Русинів. Можна собі уявити, яка була доля хлопа, над котрим Жид мав право житя і смерти. Винаймом маєтку Жидови переливав пан свої права, які мав над хлопом, на Жида.

Вершком нещастя було для хлопа, наколи його пан посварив ся з другим паном, а було се межи шляхтою на дневнім порядку. Оружною ватагою двірських наїздить тоді один маєтности другого, без згляду на те, чи мешкав в якій маєтности сам дідич, чи його посесор. Рабують все, що попадуть так на фільварку як і в селї, худобу, збіже, домашну обстанову, а доми руйнують. Селян катують, калїчать, мордують, а пси розтягають по поли хлопські трупи. В той спосіб стараєсь зробити один пан другому як найбільше шкоди.

По нинїшний день утримуєсь між нашим народом приповідка: „Пан з паном ся сварить, а на хлопі скіра тріщить“.

Наїздови татарському рівналось, наколи станула в селї військова стация. Був се кватирунок війска, а селяни були обовязані так для людий, як і для коний давати цїле удержанє. „Не досить, що все в домі міщухови і бідному хлопови жовнїр вибере, що і скобля не лишить ся, але ще і нужденного чоловіка збиткує, в курок йому до рушниці пальці вкручує, босими ногами на вуглє всаджає, вужевками так голову закручує, що аж йому очи на верх вилазять*).

Італїянець Pacichelli назвав дуже влучно Польщу „пеклом хлопів“**).

Військові стациї тяжать на королївщинах, церковних добрах та містах, лиш в дуже рідких случаях стає військова стация в шляхоцьких маєтках.

Як би не військові стациї, то селянам в королївщинах було би так під зглядом повинностий підданчих як і через те, що від засуду пана мали відклик до короля, трохи лекше як в добрах шляхоцьких, але не дуже. Історик польський Лозїнський, застановляючись над галицькими актами про селянські відносини з часів Жигмонта III. так кличе: Невичерпаною, гідною мученицької пальми була терпеливість народу***). Се відносить

---

*) Starowoski, Reformacya p. 112. наведено w Prawem i Lewem, том I. стр. 209.

**) Наведено в Prawem i Lewem том I. стор. 353.

***) Prawem i Lewem op. стр. I. с. 399. Історня України-Руси проф. Грушевського т. V. стор. 199.

ся лиш до хлопів в королївщинах, бо про шляхоцьких хлопів по 1543. р. в актах публичних вже нїгде не згадуєсь, що найвисше в господарських реєстрах як про живий інвентар.

Той сам однак історик Лозїнський в тім самім творі називає гетьмана Хмельницького за те, що станув в обороні мученого хлопа, „лотром“*), а що враз з ним пішли селяни, називає повстанє те „рухом социялїстично-розбійничим“**).

По мисли Лозїнського не той є лотром і розбійником, що мордує, грабить, неволить, але той, що проти того боронить ся.

Подібно перевернені погляди стрічаємо у значній части нинїшної польської інтелїґенциї. Шляхта і міщанство польське через многі поколїня брутально і самовільно гноблять і визискують другі народности, а шляхта ще і власне селянство, а через многі столїтя затрачуєть ся вкінци у них сьвідомість гидоти їх поступованя, а витворилась в місце того в високім степени дразливість на власні кривди. У значній части нинїшної польської інтелїґенциї, потомків колишної шляхти і польського міщанства наступив заник чи свого рода умове збоченє, бо не суть в можности здобути ся на безсторонний осуд справи, в котру входить інтерес польської національности.

У деяких потомків шляхти проявляєсь сей заник і проти власних селян. За сей психопатичний стан годї сучасних винуватити, але питаюсь, можуть такі люди в конституцийній державі займати становиско судїїв, чи взагалї публичних урядників? Як довго польська суспільність не здобуде ся на обєктивний осуд свого поступованя супроти Русинів, мирне пожитє обох народів не є можливе.

Самоволя шляхти і польського міщанства через знущанє, грабленє і понижуванє руського народа була причиною довголїтних, кровавих козацьких воєн із Польщею і дала привід до витвореня на Руси ордену лицарів Сїчових, котрі вирікають ся родинного житя і земських достатків, та жертвують житє за віру, волю і славу Руси-України. Польська господарка викликала рівнож повстанє гайдамацтва на Українї. Ті війни дали нагоду Полякам до безпощадного руйнованя Руси-України; однак се не вийшло на здоровлє самій Польщі. Поглощенє два рази більшої нациї розсадило остаточно саму Польщу, а величезні

*) Prawem i Lewem том I. стор. 407.

**) ibidem стор. 399. і 404.

користи без труду зібрала лиш Росия. В наслїдок тих воєн прилучаєсь Україна до Росиї, через що Росия так взмогла ся, що в сто лїт по тім починає ся вже експроприяция експроприяторів.

Доля руського духовенства під польським панованєм.

Не много красшою як доля селян була доля руського духовенства під Польщею, як сьвідчить Uniwersał Jana Kazimierza króla polskiego — dan w obozie pod Krakowem dnia 28. sierpnia r. p. 1657.: „Częste i żałośne nas suppliki dochodzą od duchowienstwa religii greckiej Władyctwa Przemyskiego, Sanockiego i Samborskiego, iż ich obywatele tak sami przez się, jako też przez sługi i urzędniki swoje do powinności, robocizn niewolniczych, fur, powozów, czynszów stanowi duchownemu nienależących, poniewalacie, Popów i swieszczeników do noszenia kluczy od piwnic spieżarni, spiechlerzów przymuszacie, i inne podlejsze posługi odprawować każecie, relacyi im do swego episkopatu zabraniacie, posłuszeństwa im swoim Episkopom oddawać nie każecie, do Jurysdykcyi ich swojej pociągacie, do turmy i więzienia ich sadzacie, przez co się opuszczenie administracyi Sakramentów z wielkim uszczerbkiem zbawienia dusz chrześciańskich dziać musi, którym opresyom chcemy zabieżyć, abyście takowych i tym podobnych krzywd i bezprawiów przerzeczonemu dochowienstwu czynić poprzestali“.

На скарги епископа львівського, галицького, Камінця подільського і архимандрита унівського видав той король в Варшаві 17. червня 1659. року дипльом рівнозвучний з повисше наведеним.

В цїли цїлковитого з'убожіня сьвітського руського духовенства видано за Жигмонта III. конституцию в р. 1607., котра на перший погляд, здавало бись, стремить до піднесеня хвали Божої. Силою сеї конституциї дозволено коляторам дїлити парохії, тож творено тілько парохій, кілько було присїлків. В кождім присїлку побудовано для нової парохії церковцю, але таку, що сохрани Боже. В такій церковцї могло поміститись ледви кілька або кільканайцять людий. За те парохіяльні ґрунти влучувано до двірських ланів, а попови видїлювано ґрунту стільки, скільки кождому хлопови.

При подїлї парохій залежало шляхтї найбільше на піднесеню доходу з аренди коршем, тому при кождій церковцї будо-

вано коршму, а арендарам коршем віддано заразом неначе поліцийний надзір над місцевими парохами*).

На безпідставні доноси, переважно жидівські**) увязнено велике число сьвящеників на Волині і Поділю в р. 1789., одні з них в наслідок мук гинуть по вязницях, других стято, хотяй пізнійше довідно оказалось, що всї були невинні.

Про віддане поліцийного дозору над руським духовенством Жидам сьвідчить рівнож і слідуючий факт:

В старостві долинськім жид Шая вкидає до вязниці пароха Надієва іменем Іліяша. Як взивають пароха до хорого, позваляють йому іти, але з кайданами на ногах***).

Оподатковано навіть хрестини і шлюби, а шляхта польська винаймаючи свої добра Жидам, винаймала їх враз з поборами від хрестин і шлюбів****).

В році 1764. видано конституцию convocationis о „поповичах", яка постановляє, що сини руських сьвящеників, котрі би до міських цехів не належали (як знаємо з попередного, Русинів до міських цехів не принимали), суть обовязані до чинностий підданчих своїм коляторам на рівні з селянами. Сею конституциєю віддано правно руське духовенство, від давна уніятське, польській шляхті в підданство на рівні з селянами.

* * *

Зберім усе до тепер сказане разом, щоб дати відповідь на поставлене питанє: який хосен вийшов для руської великої земельної власности, який хосен для міст та селянства, та о скілько зискала культура на Руси взагалї з державної унії, заключеної на люблинськім соймі в р. 1569.? Все движиме майно, уся земельна власність так велика як і селянська перейшла цілковито в польські руки. Міщанство руське з міст витиснене і позбавлене враз з селянством навіть добродійства елементарної науки, а що більше, цілий руський нарід став робучим інвентарем шляхти, та її необмеженою власностию.

---

*) Бродович, Widok przemocy, Ч. I. стр. 63. і 84.

**) Бродович op. cit. Ч. I. стр. 84.

***) Акт. Гор. Галицькі, том 132. стор. 426–66, наведено в Prawem i Lewem том. I. стор. 366.

****) Памятники издан. времен. комис. Київ 1845. т. I. отділ 2. стор. 66. і 96.

Наколи говорить ся про такий хосен з державної унії руського народу, то виглядає се більше на глум, однак на жаль се щира правда.

Проф. М. Грушевський виражаєсь про захоплене Польщею зверхности над руським народом так: „Русь-Україна оплатила польську окупацию повним обрабованєм і пониженєм українсько-руського народу..... Русь і староруська культура від того фатального перелому не виграли нічого, а стратили — безконечно.... на шкоду не лише свого народу, — на шкоду цивілїзациї взагалї“ *).

Часть. II.

Наш економічний стан по прилученю Галичини до Австриї.

Руське дворянство і міщанство знищене, монастирі зруйновані, а руське духовенство споневіряне і зведене в двірську службу**).

Наколи надто руській нациї заборонено було під панованєм Польщі набувати доми в містах, заборонено було заниматись торговлею, ремеслом, рівнож заборонена була наука в школах, а цілий вислїд працї народу ішов в користь його гнобителїв, тодї мусїв наступити у руського народу занепад економічний і культурний. Наколи через шість столїть верховодячі сфери суспільности польської і то при помочі державних чинників працюють виключно в напрямі деструктивнім, а вкінци для остаточного з'убожіня руської нациї прибрали собі ще до помочі Жидів, то нїчо дивного, що з високо-культурного руського народа остались, як Поляки люблять глузувати, лиш „хлоп і поп“.

Глум сей однак паде як раз на них самих. Вказують нам самі, який був вислїд тої культури, яку Польща внесла на Русь, а чим Поляки не соромлять ся заєдно перед Европою чванитись.

---

*) Історія України-Руси, Том III. стор. 503.

**) Głos JMc. Pana Laurentego Drewickiego Cześnika ziemi Wołyńskiej i Deputata na sejm w roku 1620. za Zygmunta III. króla odprawiony: „Kto jest greckiego wyznania, ten w mieście żyć, kupiectwa lub propinowania prowadzić i do rzemieśniczych cechów przyjętym być żadną miarą nie może...., tak, że Rusini przymuszeni się być widzą, tą bramą, ciała zmarłe prowadzić, którą tylko smrody i śmiecia wywożone bywają, a nawet w dostaniu wody cierpią uciemiężenie.

З прилученєм Галичини до Австриї не устає ще визиск і гнобленє руського народу, прибирає однак значно лагіднійші форми.

Майно і житє обезпечені, устають стациї польських війск, шляхтич не є вже більше паном житя і смерти хлопа, бють ще селян, але мордувати уже не можуть. Хлоп відроблює панщину, має однак вже право власности не лиш движимого майна, але і землї.

За часів польського королївства цїнилась земля лишень о стілько, о скілько на нїй було рук до працї. По прилученю Галичини до Австриї приходить оброблювана, родюча земля уже до вартости. Тепер змагає польська шляхта присвоїти собі урожайну землю, яку посїдали селяни в надїлї. Етапи сього дальшого заграбленя руської землї представляю лиш коротко, бо вони ще в живій памяти. Таке заграбуванє в тодїшних суспільних обставинах не представляло великих трудностий. Пани мали право карати селян тїлесно. Хлоп був в силї дуже много видержати, наколи однак день в день обкладано його буками на опухле уже з побоїв тїло, то не вистарчала нї витревалість, нї привязанє до землї; селянин кидав ґрунт і хату та утїкав у сьвіт, щоб бодай ратувати житє. Перед кількома лїтами найшов я ще на однїй пустцї принотованє як тягар „25 буків". Пустками називають у нас ґрунти, котрі за панщини селяни покинули. Такі пустки обнимав в посїданє двір. В поодиноких маєтках найшов я таких пусток до 620 морґів. Се булаб друга етапа в повставаню польських земель на Руси. Третою етапою було унормованє сервітутів по знесеню панщини, при котрім лїси і пасовиска перейшли на власність більшої посїлости, помимо що Галичина в цїлій Австриї заплатила найвисшу індемнїзацию. До дальшого розширеня польської власности на Руси дав нагоду голодний рік 1863. При тїй нагодї викуповували польські пани у селян землю, будьто прямо, будьто з другої руки через Жидів. І так в сусїдстві мого рідного села викупив дїдичшляхтич 300 морґів в однім комплєксї за цїну по 2 кірцї картофлї і 1 корець ячменю за морґ. В послїдне визискали двори закладанє книг ґрунтових, та в многих селах і місточках поінтабульовано як двірську власність пустошаки і публичні площі. В тім случаю використала більша посїлість вороже успособленє урядників-Поляків до руського населеня. Через все те много рустикальних земель стало власностию дворів, а в деяких маєтках рустикальні ґрунти перевисшають обшар ґрунтів домінї-

кальних. В цілій Австриї виносить власність селянства 71% цілого простору, а у східній Галичині з населенєм виключно рільничим власність земельна селян не доходить навіть до 40% цілого простору. Ріжниця ся походить переважно з панщиняних часів, реґуляциї сервітутів, голодних літ та з використаня несьвідомости нашого селянина при реґуляциї сервітутів та при закладаню ґрунтових книг.

Наш економічний стан по наданю конституциї.

Зміна на ліпше переводить ся дуже повільно, бо як все, так спольщилась і австрийська конституция в Галичині. Середновічні суспільні відносини удержались в Галичині ще до недавного часу. В рільництві господарка остає зацофана і примітивна. Ужиток зеліза в господарстві був до недавна ще для нашого селянина люксусом; віз у нього некований, а цьвяхів уживає доперва в послїдних десятках літ. Наш селянин купував за гроші лиш сіль і то лиш там, де не було суровиці і в незначній скількости також зелїзо. Усї свої потреби покривав селянин будьто власними виробами, будьто діставав на відробок. Двори платили службу і офіциялїстів переважно в натураліях. Служба діставала хату, ординарию, опал в натурі, а кромі того кусень ґрунту під сїйбу; незначну лиш часть винагородженя плачено в готівці. Денний робітник відробляв за дрова, пасовиско, опал і збіже, яке взяв на переднівку. Жнива відбувались переважно рівнож за сніп в натурі. Незначна лиш часть роботизни платилась готівкою. А як жеж марною була платня 10—12 крейцарів за днину! На ту плату в готівці деякі спритнїйші радили собі ще в той спосіб, що давали квіти, котрі арендар мав виплачувати. Господарка на двірських просторах за панщини не потрібувала зовсїм готівки, бо працю мала даром. Та сама тенденция осталась і по знесеню панщини. Селянин з тою формою господарки через сотки літ зжив ся, а при своїм консерватизмі дотримав її до недавного ще часу. Гріш зисканий із продажі рільничих витворів заховували двори на оплату податків, на достроєнє себе до вимог західної Европи, та на купно панської обстанови, вина, кави, чаю, цукру, сукон-шовків та инших люксусових потреб, як також і на покритє видатків подорожі по Европі, бо се належало до доброго тону. Гріш із проданих рільничих витворів ішов отже весь назад поза границї краю. Платня урядників ішла рівнож тою дорогою, бо крім сирих рільничих витворів все проче можна було купити лиш поза гра-

ницями краю. Подібно і селянство мусіло покрити передусім податки та видатки на купно зеліза та соли узисканою готівкою, бо навіть і сьвітла уживали найпримітивнійшого (до недавного часу сьвітили скипками). З податків оплачуваних так дворами як і селянами лишаєсь у Відні рік-річно кільканайцять міліонова надвижка в користь инших коронних країв. Так вивозить ся з Галичини постійно сирі витвори і гріш, а з'убожінє населеня змагаєть ся.

Нараз в сімдесятих роках тамтого століття зміняють ся економічні відносини краю в самих основах. Як я повисше представив, край наш оставав до того часу в господарці примітивно натуральній, а господарка грошева стала доперва втискати ся. Без переходу в господарку грошеву входимо відразу в господарку капіталістичну, а нині ми вже в передпослідній її фазі, де держава, до якої належимо, переходить рішучо в стадию держави промислово-експортової на руїнах рільництва. І так в хлопячих моїх літах оглядав я в цілій повні господарку натуральну; в молодечих моїх літах захоплює нас без еволюциї господарки грошевої — господарка капіталістична, а ледви минуло мені літ 50, стоїмо перед грозою загибели працюючих в рільництві. Ми дійшли в Австриї до крізісу в хоробі народів в капіталізмі.

На глум причинилась до сього головно парляментарна репрезентация рільничого краю Галичини. В курияльнім парляменті репрезентували Галичину делеґати польської національности і то виключно представителі більшої посілости з її заушниками.

Австрийське правительство сьвідоме сього, що польську репрезентацию Галичини можна зискати для всякої справи, яка би вона не була, хоч би з очевидною шкодою для Галичини. Не дасть ся заперечити, що польська репрезентация у Відні єсть з усіх партий найбільше перенята австрийським патріотизмом і тим патріотизмом величають ся Поляки за границею, не згадуючи однак про ціну того патріотизму. За австрийський патріотизм Поляків мусить правительство бути сліпим і глухим на безправства доконувані Поляками на Русинах. Не згадують Поляки, що за той патріотизм спольонізували, будь витиснули за море понад 2,500.000 руського населеня Галичини. — Не згадують про економічну руїну Галичини. Руйнують і себе, щоби лиш нас зруйнувати.

Той напрям політики відбив ся вперше на самих Поляках. Галицька велика посілість нині близька руїни. „Das ist der Fluch der bösen Tat“.

Помимо величезних сум з індемнїзациї, викупна пропінациї і премій горальняних в користь великої посїлости її гіпотечне обдовженє рівнаєть ся, з дуже малою ріжницею, обдовженю більшої посїлости всїх прочих коронних країв Австриї разом*), а дальше неуникнена консеквенция: — парцеляция земель великої посїлости. Та в більшій ще мірі наслїдки тої полїтики відбились на селянстві. За те воно рік-річно голодує; десятки тисяч еміґрує і переважно не має навіть спроможности дати дїтям хоч би елєментарного образованя. З конституцийною ерою у руської суспільности число еміґрациї постепенно змагаєсь, а вона знова усїми силами стараєсь нести національну сьвідомість і просьвіту в народ, та ураз з народом із посьвяченєм особистих інтересів веде борбу о здобутє належних йому полїтичних прав. Здобутє однак полїтичних прав без рівночасного забезпеченя нациї економічної независимости не може бути трівким, коли навідворот в конституцийній державі, добробут народу тим самим мусить дати йому права і значінє полїтичне. Каси задаткові, власний Банк земельний мають безперечно велике значінє як запора перед визиском чужого капіталу, вони однак ще не є проявом продуктивности нациї; — при відповіднім веденю можуть бути лише средством до тої цїли. Передовсїм повинна наша інтелїґенция рішити з узглядненєм всїх даних в краю та головної продукциї свого народу і відносин нашого краю до инших країв коронних як і до міжнародних відносин, напрям економічної полїтики, який в даних відносинах був би найкориснїйший.

Сучасне значінє парцеляциї.

До відзисканя колишної териториї змагає наше селянство з напруженєм усїх сил через закупно землї в дорозї парцеляциї великої посїлости**). Спродає останню корову з обістя та лїтами живе з дрібними дїтьми без ложки молока, шоб лиш докупити кусник землї. До тих змагань відносить ся так галицьке правительство як і суспільність польська і її преса з крайною нетерпимостию.

---

*) Обдовженє великої посїлости виносило по конець 1906. р. в Австриї без Галичини 663,344.799 корон, а в самій Галичинї 623,915.379 корон, отже тільки о 39 мілїонів 429 тисяч 426 корон менше, як обдовженє великої посїлости у всїх инших коронних краях Австриї разом.

**) Інформациї про технїчну сторону парцеляциї подав я в моїй розвідцї в календари Тов. „Просьвіта“ з р. 1905.

Річи се загально відомі, впрочім я згадав про ті відносини дня 15/XII. 1908. в моїй буджетовій промові в державній раді. Наведу ту лиш в коротких словах внесенє, поставлене дром Рутовським на засїданю галицького сойму дня 17. вересня 1903. р.

О парцеляциї після його внесеня що до її хосенности і потреби має орікати комісия зложена з репрезентантів полїтичної власти і автономічних чинників. Як би виглядали ореченя сеї комісиї, не потрібуємо відгадувати, бо знаємо певно з дотеперішного становиска краєвих і автономічних властий, що там, де парцелювалиб мазури, там парцеляция булаб хосенна і потрібна — і для них признано би усї пільги внесеня Рутовського, а проти парцеляциї нашими людьми як шкідливої видумувано би усякі можливі перепони у видї проєкту „Katolickiego Przeglądu powszechnego“, який жадає, від парцеляциї 100% доходового податку.

Наведу ще один характеристичний уступ з внесеня дра Рутовського: „Pierwszym warunkiem parcelacyi, która by mogła korzystać z dobrodziejstw parcelacyjnych, będzie, by nie znosiła jednostki gospodarczej, t. j. by pewne minimum gruntów zostało przy białym dworku“.

Коли той „білий дворок“ єсть так конечний для повного щастя селянина, чомуж Поляки не придержують ся тої норми при парцеляциях в Познанщинї, а зносять всюди сї дворки? Се наводить на думку, що вартість тих дворків сумнївна.

„Słowo polskie“ в статї з дня 11. сїчня 1904. р. ставлячи за взір познанський Банк, котрий переводить парцеляцию більшої посїлости між селян, каже:.... „i temu właśnie należy przypisać znaczne wyniki narodowe“.

В Познанщинї „білі дворки“ злишні, бо там польська суспільність стремить до піднесеня народних мас; в Галичинї вони конечні, бо задача їх лежить в руйнованю передусїм місцевих народних мас, щоб потім на їх місце впровадити польські елєменти. Наданями королївськими і грабіжию великої земельної посїлости на Руси введено в наше дворянство деструктивний елємент, шляхту польську, а вислїд тої тактики оказав ся успішним; днесь цїла більша посїлість уже польська. В міста наші введено кольонїстів нїмецьких і польських (о чім ще пізнїйше буду говорити), а ті при помочі держави згнобили наше міщанство і днесь галицькі міста зискали вигляд міст споконвіку польських. Тепер ходить о здобутє послїдних позиций, с. є наших сїл, а сю задачу мають сповнити „білі дворки“. Ті останні є по наших селах тими станицями, довкола котрих мають гурту-

вати ся і орґанїзувати ся усї ворожі нам елєменти для деструктивної працї серед нашого населеня з метою польонїзованя, а зглядно скольонїзованя найупірнїйших.

Двори як розкладовий чинник сповняють вложений на них обовязок, не скажу совісно, але в цїлій повни у всїх напрямах нашого народного житя. Переважна ще часть вже з власної пильности вдираєсь деморалїзуючо навіть в родинне житє нашого люду.

Вже з огляду розширеня нашої териториї як і зі згляду на екстермінацийну тенденцию польської суспільности представляєсь нам парцеляция як дуже поважне питанє і тепер розуміємо вповнї, чому з такою злобою відносять ся у нас всї міродатні польські чинники до участи руського селянства в парцеляциї більшої посїлости.

Інтелїґенция наша на жаль не дала до тепер селянству такої помочі, якої би так важна акция заслугувала. Днесь не може парцеляция вже дати нашій нациї хісна під зглядом економічним. Нинї цїна землї піднесла ся до тої степени, що не стоїть в нїякій пропорциї до доходу, який вона може дати, бо цїна о половину перевисшає її реальну вартість. В долїшній Австриї, де і клїмат кориснїйший і земля без порівнаня в висшій культурі, цїна її о половину низша, чим у нас. Се надмірне піднесенє цїни землї спричинила у нас головно зарібкова еміґрация в західній Галичинї, з чого рік-річно пливуть до краю дуже поважні суми, а селянство переважно навіть без елєментарного образованя вкладало весь свій доробок виключно в землю і через піднесений попит піднесло і цїну землї. До піднесеня цїни землї причинив ся рівнож і парцеляцийний банк у Львові. Переводить він парцеляцию комісово, а застерігає собі певний процент від узисканої цїни продажі. Парцелянти платили неможливі цїни за певність, що банк парцеляцийний не позволить їх при купнї ошукати. До піднесеня цїн причинились в великій мірі також парцеляцийні спекулянти. Треба ще звернути увагу і на те, що Австрия так в торговельних трактатах з сусїдними державами як і внутр устроюєсь вже як промислова держава, внаслїдок чого в найблизшім часї цїни усїх витворів мусять обнизити ся, а тодї цїна купна землї до її доходу буде ще в більшій диспропорциї, як єсть днесь. В тих відносинах має парцеляция лиш значінє социяльне і полїтично-національне.

Аґрарні відносини в послїдних десятках лїт змінились основно, а той перестрій ще не устав, а поступає дальше. Самою парцеля-

цією, хотяй би вона була і корисною, нашого селянства перед руїною не охоронимо. Парцеляцією дамо йому лише варстат, але не силу економічну. Мусимо станути на далеко ширшім становиску, коли бажаємо осягнути якийсь економічний успіх. Передусім треба нам основно пізнати теперішні рільничі відносини і занятись ними щиро.

До якої праці нам взяти ся, щоби наше селянство двигнути економічно, се і буде дальшим предметом мого реферату.

Часть III.

Який напрям народної праці забезпечив би наш економічний розвій.

Під тим зглядом панує у нас цілковитий хаос. Національна економія не зависить в своїх консеквенциях від фантазиї чи вподоби одного чи другого гуртка людий чи одиниць. В таких справах першорядного значіня, що вимагають всесторонного обдуманя і обізнаня, годі лишати рішенє самим селянам. — На вічах промовляють селяни в найліпшій вірі, приміром за отворенєм границь для ввозу худоби, очевидно піддурені сурдутовцями і кажуть: „як буде худоба дешева, то й хлоп буде їсти мясо“. На се відповім прикладом:

Плекає хлоп двоє телят і дочекав ся з них коров; як би їх продав по ціні, яка була тому два роки, то одержав би за них що найменше по 400 кор., а при теперішній ціні дістав би за обі найвисше 400 кор. Отже продаючи по ціні з перед двох літ одну корову, другу міг би уже сам з'їсти, а по теперішній ціні мусить за ту саму ціну продати дві корови, отже ту другу корову з'їдять замість хлопа пани з міста за дармо. Так само має ся річ і з годівлею безрог.

Щоб з'ілюструвати хаос в наших поглядах на те, якої економічної політики маємо держати ся, наведу ще один примір. Виринула квестия, чи отворити, чи замкнути границі для вввозу збіжа. З відповіди на квестіонар вийшло наглядно, що наші селяни більше збіжа купують, як продають. Тепер обовязком інтеліґенциї є розважити усі наслідки отвореня і замкненя границь. Вискажу в тім зглядї мою гадку, узгляднюючи виключно рільничий характер нашої нациї.

Вперід подам деякі загальні поясненя, що дотикають сеї справи. В одних краях ціна збіжа і худоби є висока, а в других

значно низша. Причиною того є, що в одних краях на витворенє тої самої скількости збіжа чи худоби треба вложити більше праці, а в других менше. Залежить се від більше або менше корисного підсоня як і від родючости землї. Ще більше впливає на ціну рільничих витворів напрям господарства, значить, чи ми в господарці стремимо до того, щоби з даного простору землї зискати можливо найбільший збір збіжа, зглядно виплекати можливо найбільшу скількість худоби і найліпшої якости, чи вдоволюємо ся меншим збором, а звертаємо головну увагу на те, щоб при даній продукциї як найменше вложити праці, т. є витворювати дешево.

В густо залюднених краях є ціна землї висока, проте там старають ся на данім просторі землї витворити можливо найбільше збіжа, зглядно виплекати як найбільше і найкрасшої худоби. Так приміром у Франциї мають з морґа 30 а навіть 40 метр. сотнарів зерна. В Хінах не лише що пшеницю садять, але засївають її також в розсадниках, а потім розсаджують і в той спосіб дійшли до того, що з одного кірця збирають до 120 кірців. Чим більший збір хочемо дістати з даного простору, тим більше праці і кошту мусимо вложити в піддобренє землї як і праці при самім плеканю ростин. Така коштовна продукция є можлива лиш при високій цінї рільничих витворів. Так само має ся річ і з плеканєм худоби. Як піддобрюємо певний простір землї і засїваємо його пашею для годівлї худоби на стайни, то вигодуємо в десятеро тільки худоби і ліпшої якости, чим тодї, коли би ми той простір землї з'ужиткували на пасовиско. Така господарка зве ся інтензивною. В тих заморських краях, де залюдненє є мале, стоять величезні простори землї без ужитку. На тих землях в послїдних десятках лїт випасають капіталїсти великі стада худоби, а на землях о ліпшій почві і приступнїйших засївають збіжа. Орють як будь, щоби лиш прикрити зерно, жнуть і молотять машинами, а соломою палять. На засїві і зборі ціле господарство кінчить ся. Не будують фільварків, не удержують жадної служби нї інвентарів, не піддобрюють землї, анї не гноять. Така господарка називаєть ся екстензивною.

Господарюючи в той спосіб, збирають навіть з новин з кірця лиш 5 до 6 кірців. Збір невеликий, а мимо того таке господарство дає капіталїстам великі зиски, бо мало вложено праці. В той спосіб витворене збіже чи випасену на степах худобу можуть вони дати дешевше, як наші звичайні господарства. Така екстензивна господарка не може вести ся через довший протяг

літ, а лише доти, доки природна жизненність землї не вичерпаєть ся, проте держави для охороненя власної рільничої продукциї накладають цла від ввозу чужого збіжа.

Тепер вертаю до порушеного вже питаня, як уложать ся у нас відносини, наколи будуть знесені цла від ввозу збіжа з заграниці.

Витворенє одного метричного сотнара пшеницї коштує самого продуцента у східній Галичинї пересїчно 10 до 14 корон; залежить се від почви і від місцевих цїн робітника. — В Австриї і Чехах коштує продуцента витворенє одного метричного сотнара пшеницї мимо високої культури землї і корисного клїмату 14 до 16 кор. з причини висшої платнї робітника.

Арґентина може дати нам в урожайних роках, як довго первісна жизненність землї не вичерпана, і проте доки екстензивна рільнича господарка капіталїстична там можлива, — на граници Австриї метричний сотнар пшеницї за цїну 12 корон. В роцї 1894. спала в Берлїнї цїна пшеницї через сильний довіз з Арґентини на 12 марок за метричний сотнар, мимо того, що цло від ввозу виносило 3·50 марки від метричного сотнара, то значить, що продавано пшеницю з Арґентини вже з доставою за 8 марок 50 фенїґів, то є 9 корон. (Екононія проф. дра Руляндa, том III. стр. 546.) Пшеницю витворює у нас на продаж велика посїлість. Всї противники панів подумають собі: „аж тепер буде їм конець, бо не вернуть ся їм навіть кошти продукциї“. Так каже ненависть. Однак здорова льоґіка каже, що тодї велика посїлість не може і не буде витворювати збіжа на власну страту, бо одним вернулиб ся ледви видатки, а другі мусїлиб ще до кождого витвореного сотнара пшеницї доплатити.

На виїмково урожайних ґрунтах сїяла би велика посїлість збіже, вела би однак господарку не в тім напрямі, щоб його як найбільше витворити, а щоб без огляду на скількість продукциї витворювати як найдешевше. На менше родючих землях випасали би худобу. Не підлягає сумнївови, що при такій господарцї стратили би пани дуже много, але селяни були би цїлком зруйновані. Що такі були би наслїдки з дозволу ввозу збіжа без оплати цла, а не инші, на се маємо докази так в минувшинї як і сучасности.

В старинній добі керманичі римської держави для приєднаня міського пролєтарияту спроваджують до Італїї дешеве заморське збіже. Наслїдки були такі, що велика посїлість на своїх просторах випасала худобу, на незначній части ґрунтів заводила

винниці, а близько великих міст плекала ярину, бо плеканє збіжа не давало навіть того зиску, що пасовиска, хоч роботу виконували невільники.

Римський хлоп так як наш працював на земли не для великих зисків, але вже був вдоволений, як дохід з рілї вернув йому бодай за роботу. Не вертає дохід з рілї навіть за роботу, тодї хлоп мусить бути зруйнований, а його ґрунти забирають капіталїсти за довги. Так стало ся в римській державі і тодї цїле запотребованє поживи населеня треба було довозити зза моря. Через зруйнованє хлопа попав Рим в цїлковиту зависимість від чужої продукциї, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

В Атенах в часах Перікля спроваджувано збіже, щоби капіталїсти могли дешево живити свого промислового робітника, через що місцева продукция збіжа цїлком упала. Колиж опісля атенську фльоту побито, настає голод і цїлковитий упадок держави. — Ту отже також через спроваджуванє чужого збіжа зруйновано хлопа, а за руїною хлопа прийшла і руїна держави.

Цїлком подібні відносини, які були колись в Атенах, суть тепер в Анґлїї.

В Анґлїї витиснули капіталїсти значну часть селянства найперше в часї 1765—1830 р. через незвичайно високі цїни збіжа, а в другій половинї 19. віку зруйновано вже до тла земельну власність селянську незвичайно низькими цїнами збіжа, які спричинила заморська продукция збіжа, та ввіз його до Анґлїї без оплати цла. Вправдї й велика посїлість стратила 30—50 процент доходу з землї, але селянська посїлість загинула цїлком.

Так отже за високі як і за низькі цїни збіжа суть для суспільности взагалї шкідливі. Анґлїя від 1689. р. через введенє вивозових премій від збіжа покривала власною продукциєю своє запотребованє і вивозила ще збіже в чужі краї. — Днесь в Анґлїї заступає селянський стан хлоп канадийський, а продукция збіжа упала до тої степени, що в Анґлїї тим, що самі витворюють, не виживили би своєї людности довше, як через два місяцї. — В Анґлїї плекають збіже лиш на дуже добрих землях, а на гірших випасають худобу.

Скоро би дозволено до Австриї ввозити збіже без оплати цла, будуть ті самі наслїдки. Тодї велика посїлість не буде плекати збіжа, лиш буде вести випас худоби і відбере селянинови в теперішних обставинах одиноке жерело доходу з годівлї худоби, бо годівля худоби не може видержати конкуренциї з ви-

пасом на пасовиску, а кромі того робітник занятий при ріли стратить зовсім працю і заробок.

Що до середних господарств селянських, які на стілько витворюють збіжа, що їм їх власна продукция вистарчає на прожиток, то їх не буде так дуже і так скоро дотикати питанє, чи ціна рільничих витворів буде висша чи низша, — бо самі будуть витворювати рільничі плоди і самі будуть ними живити ся.

Однак таким господарям не могло би оплатити ся годувати худобу на стайни по причині обниженя цін худоби внаслідок збільшеня випасової худоби на двірських пасовисках, витворених з орних ґрунтів. Проте селяни не зможуть роздобути гроша на закупно господарських та домашних потреб, на оплату податків, а що найважнійше, на сплату довжних рат від банкових довгів.

Дрібна селянська власність, котра на своє виживленє мусить докуповувати збіжа, навіть мимо низьких цін не зможе його купувати, бо при рільництві не буде зарібку.

Треба однак і те зважити, що селяни заробляють майже виключно лиш при пільних роботах, а при обниженю цін рільничих витворів мусїла би обнизити ся платня рільного робітника. В промислї наші селяни найти занятя не можуть, бо у нас промислу нема, хиба би виеміґрували до промислових країв. Не нам однак про те старати ся, щоб руське населенє з Галичини виносилось, про се дбають вже Поляки. Чомуж робітники не виступають проти фабричних картелїв, які довільно підносять ціну фабричних витворів? — Тому, бо лиш при висших цінах фабричних витворів можуть вимочи на фабрикантах високу платню для себе.

Колиж заможнійші селяни будуть чим раз більше підупадати і не зможуть так зі збіжа як і з худоби роздобути гроша на покритє своїх потреб, та коли і біднійші не будуть мати зарібку, тодї очевидно зруйноване до крайности селянство — мусить зникнути.

З розвоєм промислу упадає в Европі загально селянський стан, а з ним рільнича продукция. — Так приміром в Австриї від року 1848. стратили селяни після дра Шіфера, (Oesterreichiche Agrarpolitik seit der Grundentlastug) 2,200.000 гектарів землї в користь капіталїстів, які на сих ґрунтах збо побудували собі віллї, або позасаджували лїси, щоби уживати приємности польованя. Екстензивна капіталїстична продукция збіжа в заморських, мало залюднених краях не може вже довго трівати,

раз тому, що засївана земля через рабівничу господарку виявлюєть ся, по друге тому, що число населеня в тих краях постійно зростає, а по трете тому, що кліматичні відносини там чим раз більше псують ся. З тих причин, як се William Crookes обчисляє, за 30 літ мусїв би наступити голод.

Я єсьм того погляду, що средств поживи для людности ніколи не може забракнути. Є ще в Азиї і Африцї міліярди гектарів землї, що стоять пустками, а при теперішній технїцї можуть вони бути змелїоровані. А і на тих землях, які днесь оброблюють, при інтензивній господарцї можна ще що до скількости продукцию значно піднести. Розумієть ся, що піднесенє продукциї не може іти в безконечність. Алеж і приріст людности рівнож не може бути безконечним. Що за 30 літ буде голод, се дуже правдоподібне, але хиба задля социяльного перевороту. — Всї держави в Европі старають ся стати під напором капіталїстів державами промисловими. Капіталїсти обнижують штучно цїни рільничих витворів (при чім однак самі заробляють величезні суми), щоби могли дешево живити фабричних робітників. Притім через низькі цїни рільничих витворів руйнують вони селянство, яке масами йде в фабрики і обнижує платню фабричного робітника. — Через зруйнованє селянства, а враз з ним і теперішної рільничої продукциї мусить наступити в недалекій будучности капіталїстична рільнича продукция інтензивна, а з нею і через промислову надпродукцию відплив фабричного робітника до рільництва. — Але і цїни рільничих витворів піднесуть ся в троє або в четверо. Через приміненє машин обнизили ся кошти промислової продукциї. В рільництві витворює природа. Зцентралїзованє продукциї рільничої, яке можливе в промислї фабричнім, не є можливе в рільництві, бо лану не спровадить до фабрики, але мусить ся машини спроваджувати на кожду ниву. З машин можна ужити з хісном лиш сївачки і молотїльнї. З поступом культури підносить ся консум мяса і ярини, а при тій продукциї машини зовсїм не мають приміненя. В рільництві в кождій порі року скількість потрібних робітників єсть дуже ріжна. В римській державі, де цїна робітника була дуже дешева, показалось дешевшим в часї жатви і сїнокосів донаймати вільного робітника, як удержувати резервового робітника. Для тих і много инших причин, над котрими тут годї розводити ся, інтензивна рільнича господарка капіталїстична мусить потягнути за собою дуже значне піднесенє цїн витворів рільничих, бо з загибелию селян донаєм сезонового робітника не буде можливий. — При

високих цінах рільничих витворів мусить прийти до рішаючої борби між пролєтариятом а капіталїстами.

Нация, яка зможе до тої хвилї задержати сильний селянський стан, буде мати сьвітлу будучність; омине її социяльна революция, а при мірних цїнах рільничих витворів буде могла дешевше витворювати промислові продукти.

При тій нагоді мушу ще доторкнути справу ухваленої в віденськім парляментї будови каналу Дунай-Одра-Висла, до чого причинилась галицька польська репрезентация.

Кошти тої будови обчислено на 400 мілїонів корон. Дохід з перевозу тими каналами, по відчисленю коштів консервациї і адмінїстрациї, не може дати після знатоків більше як 3% від інвестованого капіталу, наколи має видержати конкуренцию з зелїзницями, при чім можливе є ще і се, що кошторис виконаня робіт переступлять. Крім того треба ще узглядннити можливий застій через посуху як і морози, через що недобір буде ще висший.

Недобір в тих процентах буде треба покрити з податків. — Питаюсь тепер, який хосен з тих каналів для нашого селянства, чи для нашої нациї, чи для Галичини взагалї, як не продовжать каналу з Кракова через Львів до Бродів. Каналами тими будуть перевозити головно уголь, дерево та краєве збіже, як також збіже з заморських країв і всякі сирі витвори. Отже вивіз зі східної части Галичини, як канали не будуть продовжені зі Львова, стане ще в гірших відносинах, як є днесь. А вивіз нашої худоби не зможе користати з перевозу водними каналами, так через те, що буде довго трівати, як і тому, що худоба перевозу водного не зносить. Західні промислові провінциї зискають танше уголь, ба навіть будуть могли користати з покладів західної Галичини. Промисл отже Галичини буде ще в некориснїйших обставанах, як тепер. Лиш пани зискають лїпшу цїну за дерево. За те селяни будуть мусїли за нього дорожше платити; цїна сирих витворів звірячих спаде у нас о стілько, о скілько їх довіз з заморських країв стане дешевший. — Надто за се, щоби заморські краї могли танше ввозити до австрийських промислових країв збіже і всякі инші сирі витвори — галицький хлоп має платити висші податки. Канал той може мати корисне значінє хиба лиш для російської Польщі, сполучуючи водною дорогою Балтик і Чорне Море через Польщу.

Велика посїлість і великі хлопські земельники (Grossbauern) голосували в парляментї за ввозом худоби з Балкану, бо вони стратять на худобі лиш о стілько, о скілько її нинї посїдають,

а в будучности при закупні худоби на випас, о скілько ціна худоби спаде, о стілько танше будуть платити дрібним господарям селянським при закупні. Отже велику посілість обниженє цін худоби властиво не дотикає*).

Однак коли суспільна економія держави возьме розгін антіаґрарний, тоді не мине великої посілости судьба, яка постигла її в Анґлії. Правда, загинула там середна рільнича власність, але і велика стратила пересічно 30—50% давного доходу. Обниженєм цін худоби велика посілість наразі ще зискає, бо зі стратою на годівлї худоби малої посілости піднесе ся запотребованє зарібку; отже платня робітника стане дешевшою на просторах великої посілости; й робучий інвентар великої посілости стане дешевшим.

В кінцевім уступі моєї промови з д. 15. грудня 1908. в парляменті при буджеті підніс я, що нарід наш через сотки літ перетрівав всякі безправя і визиски, та мимо всяких з'усиль в цїли знищеня його, повільно вправдї, але всеж таки розвиваєть ся. Вкінци заявив я там правительству, що може знищити наш нарід лише в той спосіб, що заключить подібні договори торговельні як з Сербією ще й з прочими балканськими краями та з американськими краями експортуючими збіже, а до того збудує канал Дунай-Одра-Висла. Тоді наш селянин буде платити на відсотки від інвестованого капіталу, а заморські краї будуть могли ввозити тим дешевше збіже, колиж би ще правительство приневолило тим велику посілість залишити плеканє збіжа, а місто того, щоб вона заводила випас худоби на пасовисках, тоді стратить селянин одиноке жерело доходу з дотеперішної годівлї худоби і заробок при плеканю збіжа; і се все доперва завдасть смертоностий удар нашому селянству.

Сказав я се до правительства, на думцї мав я однак польську репрезентацию галицьку та певний відлом нашої інтелїґенциї, який змагає до спролєтаризованя нашого селянства. Влучно каже пословиця: „Охорони мене Боже перед приятелями, а з ворогами я сам собі дам раду“.

Через кілька сот лїт опирав ся наш нарід успішно всяким ворожим затїям, а правдоподібно одержить смертоносний

---

*) При тій нагоді велика посілість зискала ще від правительства приреченє, що воно не допустить ввозу російського дерева до Австриї і в тій справі ведуть ся тепер наради в мінїстерстві зелїзниць, щоб обдумати такі тарифи, які би довіз російського дерева до Австриї унеможливили, рівнож приобіцяно не приймати з Росиї достави порогів для зелїзниць.

удар від своїх приятелів. Розпука обнимає чоловіка, як бачить, що рідні сини в найліпшій вірі працюють на загладу свого народу. — Часть нашої інтеліґенциї начиталась економічної літератури західно-европейської про охорону промислового робітника перед визиском фабрикантів-капіталїстів та забуває, що ми не в західній Европі, а в Галичині, де з того, що один чи другий селянин одержить роботу, пр. при рубаню дров в місті, чи пійде до міста замітати вулиці, або що якась там наша дївчина з села пійде в мамки до міста, годі вже робити квестию робітника промислового. Деякі йдуть навіть дальше; щоб мати обєкт приміненя рецепт, поданих в західній лїтературі проти визиску робітника, страють ся допомогти ворогам нашої нациї до спролєтаризованя селянства.

Не застановляють ся навіть над тим, що через само спролєтаризованє нашого селянства не здвигнуть ще у нас промислу, а що як раз противно, до витвореня і розвою краєвого промислу конечним услівєм є істнованє економічно сильного рільничого стану селянського, як першого консумента (відбирателя). Запотребованє стану урядничого і властителїв більшої посїлости не вистарчає ще до витвореня і удержаня краєвого промислу, а се з причини меншого числа тих консументів, як і тому, що сї обі суспільні верстви не є продуктивними верствами, а живуть лиш з працї селянина. Не добачують, що капіталїзм визискує нашого селянина в двоє більше, як промислового робітника, та що обовязком нашим є як раз звернути цїлу енерґію на оборону нашого селянства.

По сих принагідних замітках приходжу до головної теми.

З видосконаленєм комунїкацийних средств через побудованє в роках 70-тих розгалужених сїтий зелїзничих доріг і зелїзничих та сталевих кораблїв парових в водній комунїкациї опинила ся Галичина нараз на сьвітовій арені посеред економічно високо розвинених країв. Дотеперішна полїтична звязь коронних країв Австриї переходить тепер в тїсну економічну злуку. Край ледви з завязком грошевої господарки входить в суспільно-полїтичній економії держави в тїсну економічну звязь з краями, капіталїстично розвиненими.

Наслїдки тої звязи витворюють для Галичини відносини анальоґічні до відносин теперішних країв кольонїяльних до їх держав, як пр. Індий до Анґлїї.

До того в послїднім часї так правительство як і парлямент автрийський звертають економічну полїтику в напрямі переміни

нашої держави в державу промислово-експортову з посьвяченєм інтересів рільництва, щоб зискати приязні відносини з рільничими краями балканськими, як також, щоб зискати торговиці збуту для тандити австрийського фабричного промислу.

З повисших причин переживає тепер наше селянство критичний час.

Нові відносини захоплюють його неприготованим і безрадним; а як би наша інтеліґенция лишила селянство в такій хвили його власній долї, то се рівнало би ся зраді народа.

В обороні інтересів селянства було би передусїм нашою задачею усунути, о скілько було би се можливим, чинники шкідливі малій власности селянській; допомочи їй, щоб стала сильною економічною середною власностию селянською, а се, витворити корисні услівя для піднесеня доходу дрібного рільника, як і піднесеня добробуту нашої нациї взагалї.

Чинники впливаючі шкідливо на наше селянство є:

1. Договори торговельні з балканськими краями.

2. Експорт тандити австрийського фабричного промислу в балканські краї зі шкодою стану рільничого.

3. Капіталїзм фабричний.

4. Інтернаціональний движимий капітал, пожираючий вислїд працї нашого селянина процентами і довільним нормованєм цїн рільничих витворів.

5. Посередництво в продажі і купнї рільничих і фабричних витворів.

6. Визиск земельного капіталу.

Корисні услівя, якіб треба витворити для піднесеня добробуту нашої нациї, були би:

I. Перетвір сирих рільничих витворів.

II. Витвір промислових продуктів на покритє запотребованя нашої нациї.

До I. З усього найпильнїйшою справою уважаю, не допустити до намірених правительством а шкідливих для селян торговельних трактатів з балканськими краями і нерозлучно з ними звязаного експорту тандити австрийського промислу коштом рільничих інтересів.

До осягненя сеї цїли вказані лиш два средства, а іменно:

Наші люди повинні як найчисленнїйше вступати до товариства „Agrarische Zentralstelle“ у Віднї, через що зискали би для нашої нациї бодай одно місце у видїлї сього товариства.

Для Галичини застережено 4 місця у виділї, які займають краєві рільничі товариства в Кракові і у Львові.

Се товариство від часу свого істнованя виступало все в обороні рільничих інтересів з найбільшою енерґією. В минувшім році не могло воно похвалитись великими успіхами. Внаслїдок напору сього товариства на правительство в часї лїтних парляментарних ферий в році 1908. в справі ввозу худоби подав ся мінїстер рільництва до димісиї, а мимо того заключило правительство тимчасовий договір. Тепер в часї сеї парляментарної сесиї скликало се товариство специяльне засїданє з парляментарних послів, заступаючих рільничі інтереси і ті взяли справу в свої руки, але її загирили. В теперішнім парляментї засїдає 267 послів, вибраних рільниками, єсть проте абсолютна більшість рільнича, мимо того показалось при голосованю над законом уповажнюючим правительство до заключеня торговельних договорів (Ermächtigungsgesetz), що числити мож ледви на третину. Прочі панове заступають свої інтереси чи переконаня, або не розуміють ясно справи, яку заступають.

До 2. і 3. Найнекориснїйше відбиваєсь на інтересах селянства те, що їх заступники в парляментї розбиті по клюбах з ріжними відтїнями національних і полїтичних інтересів, які себе взаїмно поборюють, позваляють правительству висувати одних проти других, коли тимчасом капіталїсти мають своїх речників з'орґанїзованих виключно для їх станових інтересів і в клюбі социяльних демократів. Ті ведуть внутр завзяту борбу з капіталїстами. Інтереси їх є однак так тїсно звязані з капіталїстами, що на внї виступають солїдарно і зі згляду на узисканє як найширшого поля працї для фабричних робітників пруть Австрию до експортово-промислової економічної полїтики, а посли з міст йдуть з ними під тим зглядом згідно. Наш український клюб вибраний виключно селянами стоїть засаднично на становиску інтересів дрібної селянської власности — та повинен шукати союза з иншими хлопськими послами для оборони поважно загроженого селянського посїданя.

До 4. Над визиском вислїду працї нашого селянина через довільне нормованє цїн рільничих витворів міжнародним капіталом не задержуюсь, лиш покличусь на мою промову, виголошену в державній радї при буджетовій дебатї дня 15. грудня 1908. року.

Один коронний край не є в силї оперти ся тому визискови, лише цїла держава, тому всяка окрема під тим зглядом акция була

би безцільним марнованєм сил. Щоб виказати, як гіпотечне обдовженє селян в Галичині зростає, подаю статистичний виказ з літ 1899. до 1906. з приміткою, що той зріст обдовженя дотичить майже виключно східної її части, бо від року 1904. в західній части краю обдовженє декуди незначно підносить ся вправді, переважно однак обнижуєть ся. Особисте обдовженє селян безперечно зростає також.

Гіпотечне обдовженє селянської власности Галичини в рр. 1899—1906.

Рік	Нові довги	Віддовженє*)	Піднесенє ся стану довжного. Обниженє стану довжного	Стан довжний з кінцем року
	К О Р О Н			
1899	49,515.732	14,512.359	+ 35,003.373	286,790.409
1900	33,102.663	19,019.939	+ 14,082.724	276,873.133
1901	33,065.703	18,505.307	+ 14,560.396	291,433.529
1902	37,785.630	17,431.425	+ 20,354.205	311,787.734
1903	39,537.403	23,816.284	+ 15,721.119	327,508.853
1904	46,112.497	24,866.618	+ 21,245.879	348,754.732
1905	62,434.468	28,398.714	+ 34,035.754	382,790.486
1906	66,932.910	29,932.031	+ 37,000.879	419,791.365

До 5. Величезний вислід в користь нашого селянства осягнули би ми, усуваючи визиск посередництва в продажі і купні рільничих витворів. З цілої Австриї під тим зглядом найбільше визискане наше селянство, а се через свою непорадність і брак орґанізациї, коли проворні посередники в торговли так Жиди як і згінники в купні безрог з'орґанізувались найкрасше. Найбільше тратять наші селяни ще і з тої причини, що галицьке правительство в цїли з'убоженя руського селянства за прислуги Жидів по виборах понадавало усім місточкам концесиї на тижневі ярмарки, через що великі купці галицьких ярмарків не обсилають, а все, що селяни продають, переходить через посередництво дрібних купців. Наші люди не можуть вести торговлї рогатою худобою і безрогами через шикани ветеринарийних влас-

*) На обниженє цифри обдовженя впливає значно се, що при примусових лїцитациях спадають значні суми з гіпотеки задля недостачі покритя.

тий проти Русинів, які декуди виступають лиш як помічники польських згінників.

Які суми тратять рільничі продуценти через цілий ряд посередників в продажі на покритє місцевого консуму, не беручи в рахубу дрібної продажі, як також через посередну торговлю великого капіталу і визиск в перепродажі від великого капіталу до консумента, годі щось конкретного сказати. Статистики вивозу з Галичини не маємо. Як возьмемо за підставу число рільничого населеня, тоді після приблизного обчисленя випадає з того визиску на Галичину 340 міліонів корон річно. Задля малої продукциї на продаж нашого селянина не можу на його часть в посередництві при продажі приняти більше як четверту часть, се є 85 міліонів корон на визиск. Не можна також приняти меншої квоти, бо майже виключно з того посередництва живе маломістечкове населенє і значна часть людности більших міст, як також значне число людности по містах инших країв коронних, а визиск з посередництва більшої посілости єсть значно менший. По тій причині продають більші скількости і то гуртовним купцям.

До 6. Остаєсь ще виказати, в чім полягає визиск капіталу земельного.

В часах февдального устрою капітал земельний був одиноко управнений до визиску працюючих мас. Нині і над ним запанував цілковито міжнародний движимий капітал. Через односторонне і довільне нормованє цін рільничих витворів і в слід за тим ідучого обдовженя земельної власности та через проценти від загіпотекованих сум довжних на земли, визискує движимий капітал не лиш дрібну селянську власність, але також і велику посілість, котра знова як економічно сильнійша, відбиває се на рільничім робітнику, і то тим лекше, що він не єсть з'орґанізований. Капітал земельний представляє виключно велика посілість. Земля у селянина тратить характер капіталу, вона єсть лиш його варстатом праці. Ренту, яку дає земля (обчисляє її правительство як чистий дохід катастральний), оцінюють державні скарбові власти кругло на 307 міліонів корон, а податки враз з 4% відсотками від загіпотекованих довгів виносять разом кругло 458 міліонів корон. Остає отже ще значний недобір. Чистий дохід з землї не йде проте в користь її вдастителів, а в користь движимого капіталу. Мимо того велика посілість має доходи, бо покриває свої високі житєві потреби, покриває їх однак вже не доходом з землї, лиш визиском рільничого ро-

бітника. Відносить ся се передусім до тих властителів великої посілости, котрі зі своєї сторони не вкладають ніякої праці, а живуть бездільно, як сьвідомі галапаси на чужім орґанізмі. В цілій Австриї найкрасше розвинений сей визиск працюючих в рільництві в Галичині, а се з тої причини, що гіпотечне обдовженє великої посілости є найбільше. Обдовженє великої посілости в Галичині рівнаєть ся обдовженю великої посілости усіх прочих коронних країв Австриї взятому разом. Рільничі робітники в Галичині мусять проте покрити від загіпотекованих на великій посілости сум тілько процентів, кілько покривають рільничі робітники у всіх прочих коронних краях Австриї разом. Се пояснює нам, чому велика посілість в Галичині не є в силї платити за роботизну таких цін, які платять в инших коронних краях Австриї, чи приміром в Німеччині. Ту лежить причина зарібкової еміґрациї та наріканя великої посілости в Галичині на брак рільного робітника.

Становиско земельного капіталу зглядом працюючих мас єсть в Галичині ще й з иншого згляду виїмкове. Ціла велика посілість в Галичині, навіть у східній части, яку замешкують Русини, єсть в польських руках. Коли плєбеї опустили Рим та заявили, що на патрициїв працювати більше не будуть, успокоїв їх патриций Мененій Аґріпа алєґориєю, як то руки і ноги збунтували ся й виповіли послух жолудкови, виказуючи їм, що хоча руки і ноги працюють на жолудок, але той за те відживляє працюючих на нього, дає їм силу і здоровлє. Сю байку можна і у нас під певним зглядом примінити, коли би властителї великої посілости були Русинами. Визиск мас працюючих в рільництві на покритє потреб великої посілости обернув би ся остаточно в користь нациї через піддержуванє великою посілостию питомої літератури, штуки, та зарібком з люксусового запотребованя великої посілости. Се булоб, подібно як в висше наведеній байці, правильним круженєм крови національного орґанізму.

У східній Галичині однак робітничі маси працюють на вигодованє жолудка чужого орґанізму і себе безнастанно ослаблюють в користь орґанізму польського. Обговорюючи справу парцеляциї, я вже попередно виказав, що чинність дворів у нас на Руси єсть переважно розкладова; суть вони по наших селах тими станицями, довкола котрих гуртують ся і орґанізують ся всї елєменти, ворожі місцевому населеню. А вислїд тої, вправдї повільної, але систематичної роботи є застрашаючий. Проф.

Грушевський в „Історії України-Руси т. I. стор. 193. каже, що з початком XVI. віка руське населенє сягало поза Вислу*), та що з початком XVII. віка границї руської териториї сягали під Краків**). Із польонїзованєм руських сїл західної части краю звинено руські епархії в Опатові і Сяноцї, а оставших при гр. кат. обрядї прилучено до перемиської епархії. За те латинська перемиська диєцезия так розширила ся, що показала ся потреба утвореня тарнівської диєцезиї. Стверджують се „Wiadomości o mieście Jarosławiu przez Franciszka Siarczyńskiego". На стор. 97. читаємо там:

Jak zaś tu liczna Ruś była w stosunku do łacińskiego obrządku wnieść ztąd można, iż w roku 1660., gdy dyecezyja łacińsko-Przemyślska zawierała tylko 150 parafii, a w nich dusz 140.000., ruska wtenczas Przemyślska 3.400 cerkwi i blisko 3.000.000 dusz liczyła***). Нинї руська перемиська епархія числить 1290 церков і 1,144.190 душ грецького обряду. За те перемиська латинська диєцезия числить душ 1,138.918, виділена з перемиської тарнівська диєцезия.... 808.042 душ – разом обі 1,946.960 душ. Значне також число давних руських спольонїзованих сїл буде належати до краківської диєцезиї.

Отже протягом півтретя столїтя втратили ми лиш в самій перемиській епархії 2.110 церков і близько два мілїони душ, не беручи на увагу приросту людности. Се є доказом, що за пановання Польщі спольонїзовано лиш міста і велику посїлість, а селянство мимо найбрутальнїйших насильств остало вірне і свому обрядови і своїй нациї.

Після даних винятих зі статистичних табель з р. 1836 латинська архідиєцезия львівська, займаюча простір близько 800 миль квадр. — мимо того, що много унїятів перейшло на обряд латинський, і дуже много чужинцїв ту осїло — в 10 циркулах: Жовква, Львів, Бережани, Золочів, Тернопіль, Чортків, Коломия,

*) Starożytna Polska II c. 335.

**) Mizleri Historiarum Poloniae et m. d. Lithuaniae scriptorum collectio I. c. 418. quae Carpathios montes attingit non longe ab urbe Cracovia. Стверджує се рівнож жалоба deputata Laurentego Drewickiego з р. 1620. до короля Жигмонта III., в котрій наводить опечатанє церков і поверненє монастирів в околицї Кракова в стайнї.

***) Relatio ad S. Sedem Apostolicam Alexandrum VII. de statu Diaecesis Premisliensis rit: lat: a Stanislao Sarnowski Episcopo Premisliensi Abbate Suleioviensi per eius Procuratorem Hiacynthum Mokrski, Canonicum Premisliensem S. R. Maiestatis Secretarium Anno 1660 continet expresse sequentia: „Diaecesis Premisliensis Ruthenorum, quae 3400 parochias continet numerum trium millionum animarum attingit".

Чернівці, Станиславів і Стрий на загальне число людности 2,156.406 числила лиш 356.839 душ, а в р. 1909 числила уже 917.526 душ. В послідних часах не то що польонізують, але і витискають ще наше населенє економічно десятками тисяч в Канаду, Бразилію і Парану. Для маскованя екстермінацийної польської політики виводить польська преса безнастанні жалї, що Русини витискають Поляків за Сян, та накликує до будованя „косцюлків“ у східній части краю для ратованя „поверх міліона латинського селянства перед зрущенєм“. Вже сей один примір показує, як то Поляки потрафлять всяку справу обернути до гори дном.

В значно переважній части польські двори на Руси є неначе бодаки, повбивані в наш живий орґанїзм, довкола котрих ропить ся, а орґанїзм наш з'уживає всї — свої соки на гоєнє тих ропячих ран*). Нашому орґанїзмови завдано тілько ран, що помимо віддаваня усїх животних сил не був в можности тих ран загоїти і значна часть його вже завмерла. Сли би тепер не видобув з себе на стілько животної сили, щоби вигоїти решту орґанїзму, то мусїв би хиба загинути.

Як би в будучности витворили ся такі відносини, що ми не могли би мати надії на економічне визволенє нашої нациї, тодї можуть наші посли в парляментї обстоювати за знесенєм цла від збіжа не лише европейського але і спровадженого з заморських країв. Нехай вже всьо валить ся, можливо, що і з погрому ще дещо вратуємо, а напевно охоронимо наше селянство від повільного заниканя-конаня.

В конституцийній державі не повинно бути можливе винародовлюванє другої нациї. Однак австрийська конституция спольщила ся в Галичинї до того степеня, що рівноправність обох народностий, замешкуючих край не много ріжнить ся від рівноуправненя Русинів в давній Польщі. Польонїзованє і витисканє Русинів з краю йде давним ходом. Навіть давні практики затримано, а оминаєть ся лиш по можности брутальне насильство, але зате прибув Полякам сильний чинник в патріотичнім населеню міст. Наші міста скольонїзовано Нїмцями. Ті вели проти нас борбу з економічного суперництва, а спольщивши ся, почувають ся нинї ревними польськими патріотами та з численним

---

*) На жаль нема у нас під тим зглядом статистики, щоби наша суспільність супроти дворів, що людяно обходять ся з нашими селянами, відповідно тому відносила ся до них.

станом урядничим стережуть чуйно, щоби по містах не скріпляв ся руський елємент. Руському робучому населеню по містах чи то в приватній службі чи міській, ба навіть тим, що вулиці замітають, ставляєть ся як перше услівє до удержаня ся при праци, щоби вони хрестили свої діти на обряд латинський. Нині нема вже вправді правного обмеженя в тім дусї, щоби Русин не міг належати до міської Ради, однак дух нетерпимости не меншає, а перед в тій заїлости веде місто Львів.

Вільно вже Русинам виконувати й ремесло, однак щоби бути визволеним, треба мати скінчену четверту клясу народної школи, а щоби одержати в руськім селї чотириклясову народну школу, треба вести борбу як би о який університет. Тому у нас по селах ремісниками є Поляки.

Торговля вже не заборонена Русинам, але через те, що виконуванє ветеринарийних приписів переводять Поляки, торговлю худобою і безрогами ведуть у нас лише Поляки і Жиди. Вільно вже Русинам ходити до публичних шкіл, але чого вони в наших одно-чи-двоклясових школах научать ся? Школи по селах у східній Галичині утраквістичні. Надто ще через усуванє й переслїдуванє народних учителїв Русинів хосен з народної школи в відношеню до коштів, які селяни на її утриманє поносять, є хиба той, що їх діти учать ся лиш польської мови, через що польонїзують ся. В сїмнацятїм віцї нападали на руську молодїж у Львові польські студенти, а нападають й нині, як би в давній Польщі. Школи, староства, уряди податкові, ради повітові, — все в польських руках. Діяльність їх загально відома, дбають вони як за Польщі, щоби Русини не привязувались надто до рідної землї. За цїну пановання над Русинами посьвятила польська репрезентация у Віднї економічні інтереси Галичини. О скілько той економічний занепад діймає Русинів, се годить ся з прінципіяльною полїтикою Поляків супроти Русинів. Поляки через те руйнують однак й своє власне населенє рільниче, але відбивають собі се, незначно вправдї, через те, що суми призначені на мелїорациї цїлого краю з'уживають переважно на західну її часть, як як також через обсаджуванє стану урядничого своїми людьми, і то так в краю як і у Віднї. Мимо того, що жиємо в конституцийній державі, ведеть ся систематично дальше без упину тота руйнуюча робота, почата перед шести столїтями. На Українї і Білій Руси відносять ся Поляки до руського населеня о много прихильнїйше. Однак супроти їх становиска в Галичинї треба з великою резервою відносити ся до їх приязни на Українї. — Чи

не стремлять вони до того, щоби грозою з'єднаня Поляків з Русинами змусити російське правительство до уступств для Поляків коштом руської нациї, як се удало ся Полякам з правительством в Австриї?!.

В послїднім часї однак проявляєсь у верховодячих польських кругах певна нетерпеливість. Нищено нас з патріотизму, але та патріотична акция давала їм реальні користи. Остаточно рішились й понести жертви в поступованю супроти Русинів. Товариство польської школи людової, будови „косцюлків“ на Руси спричиняють значні видатки, а що найгірше, не дали сподїваних успіхів. Переведено в соймі брутальну уставу о рентових оселях для скольонїзованя східної Галичини Мазурами: се кольонїзованє видаєть ся однак тим панам за повільне. Щоби вже раз з тим завялим руським хлопом покінчити, ухвалено на послїдній соймовій сесиї внесенє посла Салї і товаришів, щоб відняти Радї державній право рішати про справи, дотикаючі інтересів селянства і віддати їх соймови і Видїлови краєвому.

Ухвалено тодї видати законодавство і управу галицькому соймови в слїдуючих справах: лїсництво, польованє, риболовство, годівля худоби, охорона піль, нищенє рільних й лїсових шкідників, уживанє води, відпроваджуванє її і охорона перед нею, мелїорация, забудованє гірських потоків, реґуляция і викупно права уживаня лїсів і пасовиск, дальше всї справи устрою аґрарного, з осібна приписи про свобідну подїльність ґрунтів або її обмеженє, про господарства рентові, з окрема приписи о удїленю спадщини для посїлостий селянських і приписи о аґрарних операциях, як також участи в уладженю рільничого кредиту, участь в орґанїзациї заводів рільничого й лїсового та уладженю відносин робітничих і челяди в рільництві і лїсництві.

Санкціонованє сеї устави наступить скорше чи пізнїйше. А коли висше наведені справи прийдуть під компетенцию сойму та Видїлу краєвого, то хоч як руський хлоп тугий, то все таки зможуть вони дібрати ся йому до самої скіри. Мимо ухваленя того закона Поляки ще не довірюють собі, чи й через сей закон удасть ся їм позбути ся вже раз руського хлопа. По замкненю сесиї придумали ще й инше средство на случай, колиб й ся устава не помогла. З початком сього року віднїс ся Видїл краєвий до мінїстра рільництва, щоби віддано в адмінїстрацию краю камеральні лїси. Часть лїсів є вже в руках панів, коли ще

і камеральні лїси перейдуть під польський заряд, тодї, як при переведеню першої устави хлоп не згине з голоду, то згине по відданю камеральних лїсів Краєвому виділови з холоду.

Загальний огляд нашого положеня.

З усього до тепер сказаного слїдує наглядно, що через зміну економічних відносин в нашій державі і її економічної полїтики заграничної і з огляду на з'усиля зі сторони верховодячих кругів польської суспільности, щоб вже раз з квестиєю руською в Галичинї покінчити, дійшло до того, що вже не тільки загрожений сам економічний розвій нашої нациї в Галичинї, а прямо вельми поважно загрожене її істнованє. Як обіймемо думкою усї чинники, які тепер склали ся проти нас, тодї мусимо прийти до переконаня, що ми увійшли в критичну стадию. Наколи згадаємо, кілько жертв приніс наш нарід в борбі о відзисканє йому належних прав, — море крови, гори трупів, мілїони родин ізза горя сьвіта Божого не бачили, — то чей нікому не прийде на думку опустити дотеперішне наше оборонне становиско. Чейже по тім усїм, що ми перебули, нїхто не задумає здати ся на ласку й неласку ворогів. Не перечу, що число нашої інтелїґенциї змагаєсь, і що вона може повеличати ся вислїдом працї на кождім поли нашого культурного житя. Тому то ще більше наш нарід заслугує на піддержанє його за те, що витрівав в борбі до тепер і видав ще з напруженєм послїдних своїх сил суспільну верству з висшим образованєм. Вона обовязана тепер супроти свого родича, т. є селян, загрожених в своїм істнованю з'ужити цїлу свою енерґію і знанє для його оборони. Хто вичікував би по тількократнім досьвідї ще на якусь поміч із внї, чи на центральне правительство, чи на парляментарні здобутки, той очевидно усував би ся від сповненя свого сьвятого обовязку. Многі зі щирих наших людий манять ся, що з піднесенєм культури польської нациї мусить наступити її отямленє в поступованю з Русинами. Хто слїдить уважно національні стремлїня Поляків, не може не добачити у них певного звихненя понять і специяльного браку льоґіки в національних квестиях. Під тим зглядом на кождім кроцї стрічаємо ся у них з ославленим „to co innego". Промине ся рішаюча хвиля без поважної акциї з нашої сторони, то тодї її уже не захопимо. — Утримаємо гідно в сю пору наш народний стяг, то напевно й Полякам відійде уже надія згнобленя нас і не є виключеним, що тодї навіть підуть враз з нами, як рівні з рівними.

Для піддержаня загроженого нашого селянського стану, а заразом для витвореня будучих корисних услівій його розвою уважаю теперішну хвилю за крайний уже час до переведеня в краю на широких масах опертої економічної орґанізациї.

Потреба економічної орґанізациї.

Так в старинній добі як і опісля в середних віках виступає зразу селянство як першорядний чинник в устрою держави і в суспільних відносинах.

З часом однак начальники округів, звані герцоґами і ґрафами вимагають від селян певних повинностий. Подібно також і прислуга герцоґів і ґрафів ставляє до селян ріжні жаданя. Так розвели ся пани.

Накладанє ріжних з'обовязань на селян обнимає з часом цілий загал селянства не лиш поодиноких країв, але розширюєть ся на цілу Европу. Тягарі вложені на селян стають чим раз більші, а вкінци переходять в панщину. Селян позбавлено всяких людських прав і вони стають робучим інвентарем своїх панів.

Хоч як мало панів, а богато селян, мимо того перші поневолили других і то лиш тому, що між селянами не було жадної лучности, а пани хотяй взаїмно себе мордували, супроти селян тримались разом. Від часу до часу де-неде зривались селяни проти панів, але аж тоді, як знущанє над ними доходило до краю. Так селяни у Франциї зірвались проти панів що іно тоді, як міліони їх гинули з голоду.

Між міщанством була вже певна лучність, вони вели успішно борбу проти панів, проте гнобленє міщан ніколи не доходило до того, що діялось по селах.

Найскорше витворилась лучність між капіталїстами, бо ще перед Рождеством Христа лучать ся вони в звязки. В найновійшій добі лучність їх не обмежуєсь на поодинокі краї, їх орґанізациї стали всесьвітними.

Яку велику силу має така станова лучність, се є орґанізация, видимо з того, що колись пани мали цілу власть в своїх руках, а днесь і над панами запанували капіталїсти. Колись пани, властителї великих просторів землї визискували всїх, а тепер вже і їх визискують капіталїсти. Капіталїсти визискують не лише панів, але взагалї всїх — і то лиш силою орґанізациї.

Колиб днесь усї селяни були з'орґанізовані, вони трясли би сьвітом, а се тому, що їх є найбільше, опісля, що без рільничих витворів нїхто не обійде ся.

Такої панщини, яка була колись, днесь вправді нема, але селян визискують днесь не о много менше, як за часів панщини, однак в иншій формі. Визискує їх, хто лиш хоче, а найбільше капіталїсти через довільне установлюванє цїн на рільничі витвори і проценти від гіпотечних і особистих довгів.

Селянство стане певно знова невільником, як давнїйше, коли серед нього не буде лучности, коли не з'єднаєть ся в орґанїзациях, не на те, щоб сьвітом трясти, але щоб бодай з тяжкої своєї працї жити.

За панщини пани помагали собі хлопами, щоби гнобити самих хлопів, а днесь вороги наші висувають одних хлопів проти других. Навіть в однім селї нема єдности між селянами, сей народовець, тамтой радикал, а инший москвофіл і в борбі накликують ся одні проти других, місто поборювати спільного ворога.

Я вже згадував, що пани в середних віках взаїмно себе мордували, а проти хлопа виступали разом. Хоч були би не знати які ріжницї в поглядах між селянами, хоч би навіть між собою за чуби водили ся, мимо того повинна бути між селянами лучність, повинна бути одна спільна орґанїзация в економічних справах. Без згляду на те, до якої хто партиї належить, повинні всї селяни з'єднати ся і з'орґанїзувати ся в господарськім товаристві.

Дотеперішна наша полїтична орґанїзация дає найдїяльнїйшим одиницям безнастанно лиш особисті страти так в материяльних як і инших відносинах. Економічна орґанїзация може часом дати одиницям й деякі страти. Правильно однак мусить дати загальний хосен так для розвою економічного, національного як і полїтичного. Не належить однак сього розуміти так, неначе би полїтична орґанїзация була злишна. Храмає наш національний орґанїзм без орґанїзациї економічної, недомагав би рівнож без орґанїзациї полїтичної.

При господарськім товаристві уважаю конечним заведенє з'орґанїзованої комісової продажі безрог, худоби і дробу, як се зробило господарське товариство в Шлєзвік-Гольштайн. З'орґазовано там комісову продаж з осїдком в Гамбурґу в тій цїли, щоб селян охоронити перед визиском, який лежить в посередництві продажі. Ся орґанїзация не веде подрібної продажі, а обмежуєсь на тім, що селяни передають свою худобу впрост різникам. У нас найбільший визиск є при продажі безрог, певно більший як де инде — і великий хосен прийшов би селянам уже з тоїж одної галузи продукциї, наколиб усунено дотеперішне

посередництво. З усїх подібних селянських орґанїзаций гамбурська найбільше підходить під наші відносини. Вона вимагає лиш, щоби як найширші круги селянства належали до орґанїзациї в господарськім товаристві і не треба анї особлившого вишколеня членів, анї значнїйших фондів.

Не подаю самого дїловодства тої орґанїзациї, наведу лиш брошуру, в котрій поданий є дуже точно не лиш статут і дїловодство але і в зарисах умови а навіть взори всяких до дїловодства потрібних друків. Брошуру сю видав Adolf Hochegger під заголовком: Die landwirtschaftliche Organisation der Viehverwertung in Deutschland, Wien 1907*).

Велику прислугу віддано би нашому селянству, наколиб збіже, яке продають селяни, продавано комісово нашій людности в горах, де, як я сам переконав ся, цїна буває у двоє висша чим на долах. На тім поли взагалї дало би ся много зробити.

Конечністю є проте, щоб ми з'орґанїзували постепенно кожде село, лучили села дальше в повітові союзи, а сї знова злучили в один союз краєвий, поки що тільки для комісової продажі й купна всього, що селянин продає або купує.

Обсяг дїланя такої орґанїзациї був би в кождім поодинокім селї на разї інформацийний так для повідомлюваня своїх членів як також повітового союза про те, що і в якій скількости мають селяни на продаж, і що потрібують купувати. В дальшім розвитку орґанїзациї булоб її задачею на селї управильняти за вказівками повітової чи краєвої орґанїзациї цїни роботизни як і інформувати членів про зарібкову еміґрацию, — вкінци піднесенє рільництва через асоцияцию, яка би в наших відносинах була найвідповіднїйшою.

Обсягом дїланя повітових союзів булоб принимати в коміс все, що селяни продають і купують. Витвори віддані до розпорядимости продавали би союзи на головних торгах збуту по змозї безпосередно консументам, посередничили би також так в обмінї витворів між повітами як і в закупнї витворів і товарів, яких селяни потрібують взагалї. В дальшім розвою задачею повітових союзів булоб впливати на управильненє услівій роботизни в повітї в напрямі одноцїльности, інформувати про зарібкову еміґрацию, а вкінци розвивати як найенерґічнїйшу дїяль-

*) Im Selbstverlage des Allgemeinen Verbandes landwirtschaftlicher Genossenschaften in Oeterreich. Wien I. Schauflergasse N. 6.

ність в цїли піднесеня рільництва і охорони селянської власности.

Через управильненє цїни роботизни усунуло би ся зарібкову еміґрацию і визиск рільничого робітника через земельний капітал.

Задачею краєвого союза булоб, через відповідних власних торговельних аґентів удержувати повітові союзи в безнастаннім контакті з головними місцями збуту, та інформувати їх про сьвітові торговельні конюнктури і в цїли придбаня своїм членам як найкориснїйших услівій в торговельнім обороті.

Теперішні наші змаганя, здвигнути власний торговельно-промисловий стан через приєднанє широких селянських мас до закупна своїх потреб виключно у своїх, не удадуть ся доти, доки не дамо йому за підставу висше наведеної економічної, орґанїзациї, яка би приносила користи виключно селянству. Що іно, як селянство переконаєсь о наглядних користях із злуки в орґанїзациї, позискаємо його напевно до витвореня нашого торговельного і промислового стану так до перетворюваня сирих витворів рільничих як і до витвореня руського промислу фабричного, який покривати буде потреби селян і найде в наших широких масах відбирателїв (консументів). Безпощадне визискуванє селянства через сотки лїт мусїло до певної міри вплинути некорисно на його сьвітогляд. Економічна організация, котра би усунула дотеперішне визискуванє нашого селянства, поглубила би тим самим у нього солїдність у відносинах до других і далаб підставу для розвою всяких спілкових орґанїзаций (кооперациї).

BIBLIOTECA NITOSSO